

פְּעָמֵי שׁוֹלְמִית

מחקרי שירה ופיוט לכבוד שולמית אליצור

מחקרי ירושלים בספרות עברית

לב (תשפ"א)

עורכים

יהושע גרנט • עדן הכהן • אריאל זינדר

המכון למדעי היהדות ע"ש ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל
הפקולטה למדעי הרוח, האוניברסיטה העברית בירושלים
ירושלים תשפ"א

תוכן העניינים

ז	בפתח הגיליון
ט	יהושע גרנט, עדן הכהן, אריאל זינדר ארבעה עשורים ראשונים לפועלה המחקרי של שולמית אליצור: קווים לסיכום ביניים
יז	שולמית אליצור: רשימת פרסומים מחקריים, תשל"ח-תשפ"א

שער ראשון התפילה והפיוט הקדום

3	אורי ארליך וורד רוזאל-קרצ'מר בין נוסח קבע לפיוט: לבירור פסקת 'אתה הכיתה' בברכת גאולה של ערבית על פי מנהג ארץ ישראל
23	אבי שמידמן האומנם שימשו קינות ארץ ישראליות בתור סליחות במנהג בבל?
49	מיכאל רנד שילובי פיוטים ודפוס הביצוע המקהלתי בפיוט המזרחי המאוחר
69	אופיר מינץ-מנור פיוט אנלוגי בעולם דיגיטלי: לקראת מחקר ממוחשב של ספרות הפיוט
99	עדן הכהן 'גם את זה לעמית זה עשה האלוהים': תקבולות והפרתן בפיוטי ד ממחזור הקדושתאות של ינאי
119	אריאל זינדר כיצד מכבדים: על פיוטי הדיבר החמישי

שער שני הפיוט בצרפת ואשכנז

147	גבריאל וסרמן 'אתן עוז למלכי': הסילוק האבוד מן הקדושתא לשבועות 'אמרות ה' אמרות טהורות' לר' יוסף טוב עלם
173	אברהם פרנקל 'יונתא דבי מלכא': פיוט ארמי לרש"י

שער שלישי
פיוט ושירת חול בספרד ושלוחותיה

יהושע גרנט	201
כשתילי זיתים: מזמור תהילים אחד בשלוש אספקלריות־שיר מן הגניזה	
שרה כהן	227
לקראת מהדורה מדעית של שירי רב יצחק בן שמואל הספרדי כנזי	
יהונתן ורדי	249
עיונים בהתפתחותו של משקל התנועות בשירת ספרד	
קדם גולדן	289
לנתיבות שירת ספרד במזרח: עובדיה מדמשק, משורר עלום	
מתי הוס	325
הביקורת על הקבלה בסיפורת המחורות העברית: השער השמיני ב'ספר המשלים' ליעקב בן אלעזר וסיפור הצדיק נכה הרגליים ב'ספר שעשועים' ליוסף אבן זבארה	
טובה בארי	359
לשאלת המסד הספרדי בשירת ר' ישראל נג'ארה: הערכה מחודשת	
רשימת המשתתפים בכרך	378
תקצירים באנגלית	vii

'אתן עוז למלכי': הסילוק האבוד מן הקדושתא לשבועות 'אמרות ה' אמרות טהורות' לר' יוסף טוב עלם

גבריאל וסרמן

לכבוד מורתנו פרופ' שולמית אליצור,
חושפת סודות הקדושתא

הקורא בכרכי המחזור לבני אשכנז לכל ענפיהם שערכו דניאל גולדשמידט וחתנו יונה פרנקל יגלה שמלבד הקדושתאות המשותפות לבני אשכנז ובני צרפת יש במחזור גם כמה קדושתאות מפרי עטם של פייטנים צרפתיים שנמצאות אך ורק בכתבי יד שמוצאם מצרפת, בעיקר קדושתאות לראשון ושני של פסח, לשביעי ושמיני של פסח (ימי ויושע) ולשבועות. המעיין היטב בכרכים הללו ייווכח לדעת שברוב כתבי היד של מנהג צרפת לא הועתקו סילוקים לקדושתאות אלא בימים הנוראים, מפני שבדורות שבהם הועתקו כתבי היד האלה לא נהגו קהילות צרפת לומר סילוקים בשאר ימות השנה, אלא קטעו את הקדושתאות לפני הסילוקים ומייד אמרו קדושה.¹ יוצא מכלל זה כתב יד צרפתי אחד, כ"י אוקספורד, בודליאנה 669–670 Opp. (נויבאואר 1055–1056), המצוין במחזורי גולדשמידט ופרנקל בתור כ"י צ, ששמר על מנהג צרפת קדום, מתקופה שעדיין נהגו לומר סילוקים. לא ברור אם בתקופתו של הסופר עדיין אמרו את הפיוטים האלה והוא העתיקם לצורך ליטורגי, או אם כבר יצאו משימוש והוא העתיקם לשם שלמות היצירות. מכל מקום הנקדן לא ניקד את רוב הסילוקים, ולכן ברור שבתקופתו ובמקומו כבר יצאו הפיוטים האלה משימוש. זכות הסופר תעמוד לו, שהציל את הסילוקים האלה מן האבדון. על פי כתב היד הזה ההדיר פרנקל את הסילוק של הקדושתא ליום טוב ראשון של פסח מאת יצחק בר

1 מחזור פסח: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת י' פרנקל, ירושלים תשנ"ג, עמ' לו, הערה 30; עמ' לו, הערה 41.

שמואל² וכן את הסילוק של הקדושתא 'אתה האל עושה פלא' ליום טוב ראשון של פסח,³ את הסילוק של הקדושתא 'את השם הנכבד והנורא' לויושע' ושריד מהסילוק לקדושתא 'אנך עשירייה לרום הועל'⁵ – שלושתם מאת ר' יוסף טוב עלם. מנגד הקדושתאות 'אברות יונה שפתים דחופה' ליום טוב שני של פסח מאת ר' יוסף טוב עלם⁶ ו'אבוא בגבורות מפעלות האל' לויושע מאת ר' בנימן בן עזריאל⁷ לא הועתקו בכ"י צ, ופרנקל לא היה יכול לגלות את סילוקיהן, שככל הנראה אבדו מן העולם, וחבל על דאבדין.

לא כן המצב בקדושתא של ר' יוסף טוב עלם לשבועות, 'אמרות ה' אמרות טהורות'. הקדושתא הזאת מועתקת בכתבי יד רבים של מנהג צרפת, ובכללם בכ"י צ. ברם באשר לסילוק התגלגלו הדברים באופן מוזר. יוסף טוב ליפמן צונץ תיאר כל חלק וחלק מן הקדושתא הזאת תיאור מדויק,⁸ ובסוף תיאורו כתב שלא מצא את הסילוק של הקדושתא בכתבי היד שהיו לפניו, ושיער שהסילוק האבוד הוא הסילוק שמוזכר בתוספות לערכין ב ע"ב, ד"ה 'היודע להתעטף'.⁹ ללא קשר לר' יוסף טוב עלם הזכיר צונץ שני סילוקים לשבועות כפיוטים אנונימיים: אחד שמילותיו הפותחות הן 'אתן עז למלכי וארוממנהו בתשבחות' ואחד שפתיחתו 'וכל העם רואים את הנראה ואת הנשמע אשר מראה להם שומע והראם קול',¹⁰ ולא אמר עליהם דבר נוסף.¹¹ כאשר

2 שם, עמ' 132. המגן לא שרד, אך הסילוק מתחיל 'תוסיף ירך לקנות שאר'.

3 שם, עמ' 163. במקרה הזה הקדושתא כולה שרדה רק בכ"י צ.

4 פרנקל (שם), עמ' 574.

5 שם, עמ' 180. לפי פרנקל הקדושתא נועדה ליום טוב הראשון של פסח, ואילו לפי בעלת היובל בביקורתה על המחזור, הקדושתא נועדה לאחד מימי ויושע, אולי ליום טוב שני שלו. עיין: ש' אליצור, 'החזרה אל המחזור – סקירה ביקורתית על המחזור לפסח, מהד' י' פרנקל', מדעי היהדות, 35 (תשנ"ה), עמ' 139–140.

6 שם, עמ' 170.

7 שם, עמ' 580.

8 L. Zunz, *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie*, Berlin 1865, pp. 134–136

9 'הסילוק חסר; הייתכן שהוא היה אותו [סילוק] של ר' יוסף שבו מדובר על ציצית?' (שם, עמ' 136). ולשון התוספות שם: 'ומצאתי בסילוק א' שעשה הר' יוסף ט"ע [טוב עלם] שנותן ציצית א' מלפניו ואחד מלאחריו מימין וכן לשמאל'.

10 לא מצאתי את הסילוק הזה בשום מקום. יש שני סילוקים שפתיחתם 'וכל העם רואים (את) הנראה והנשמע', אחד מהם של ר' שמעון בר יצחק (דיידון ו 288; מחזור שבועות: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת י' פרנקל, 'ירושלים תש"ס', עמ' 267), והשני נשמר בסדר חיבור ברכות (כ"י טוריני, הספרייה הלאומית LI. A III 2, שנשרף בשנת 1904, אך הועתק באופן חלקי על ידי ש"ז שכטר ומעתיק נוסף בכ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 8402, עמ' 252–254). אין אף אחד מהסילוקים האלה וזה לזה שרשם צונץ.

11 צונץ (לעיל הערה 8), עמ' 68.

ההדיר פרנקל את הקדושתא 'אמרות ה' אמרות טהורות' לשבועות, הוא מצא שבכ"י צ מופיע בסוף הקדושתא סילוק שראשיתו 'אתן עוז למלכי', והעיר עליו: 'וצונץ סבור שאין הוא שייך לקרובה של ר' יוסף טוב עלם'.¹² מאחר שמחד גיסא לא הזכיר צונץ את הסילוק בתארו את הקדושתא של ר' יוסף טוב עלם 'אמרות ה' אמרות טהורות', ומאידך גיסא הזכירו בפרק על הפיוטים האנונימיים, אכן נראה לכאורה כי הוא סבר שהסילוק אינו שייך לר' יוסף טוב עלם ולקדושתא.

כאשר ההדיר נחום ויסטנשטרן את הקדושתא 'אמרות ה' אמרות טהורות' בעבודת המוסמך שלו, הוא השתמש בכ"י צ (המסומן אצלו בתור כ"י א) כאחד ממקורותיו, ונוכח לדעת ששם אכן נמצא הסילוק 'אתן עוז למלכי' בסוף הקדושתא.¹³ ויסטנשטרן ציין שצונץ תיאר את הקדושתא בלי להתייחס לסילוק זה, ושהוא שיער שהסילוק היה טקסט שאבד, וגם שצונץ רשם את 'אתן עוז למלכי' בהקשר אחר, בלי לייחסו לר' יוסף טוב עלם. הוא אף העלה את ההשערה ש'אתן עוז למלכי' אכן היה הסילוק המקורי של הקדושתא, וציין שהוא מתאים לר' יוסף טוב עלם, מפני דמיונו לסילוק לקדושתא 'ארוכה מארץ מדה' מאת ר' בנימן בר שמואל,¹⁴ שויסנשטרן חשבו לכן זמנו וכן מקומו של ר' יוסף טוב עלם;¹⁵ אבל מנגד כתב ש'העובדה שהוא מצוי בסוף הקדושתא רק בכ"י אחד מעמידה את ההשערה הזו בספק רב'. הוא החליט שלא להדפיס את הסילוק במהדורתו.

בבוא פרנקל להדיר את הקדושתא 'אמרות ה' אמרות טהורות' במחזור לשבועות, אף הוא שם לב שהסילוק 'אתן עוז למלכי' נמצא בסוף הקדושתא בכ"י צ, ושצונץ כתב שהסילוק אבוד והזכיר את 'אתן עוז למלכי' רק בפרק על הפיוטים האנונימיים. במבוא למחזור ציין פרנקל כי: 'בכה"י העתיק צ שרד קטע קצר מתוך תחילת סילוק "אתן עוז למלכי" וצונץ סבור שאין הוא שייך לקרובה של ריט"ע [ר' יוסף טוב עלם]'.¹⁶ אותו 'קטע קצר' שציין פרנקל הוא ארבע עשרה וחצי השורות מתחילת הסילוק שכתובות בסוף העמוד הכולל את הקטע הקודם בקדושתא. פרנקל ההדיר את הקטע הזה במחזורו,¹⁷ אבל משום מה נעלם ממנו כי למעשה כל הסילוק שרד בכתב היד, כנראה מפני שהדפים הרלוונטיים היו חסרים מן התצלום שעל פיו עבד.

12 פרנקל (לעיל הערה 1), עמ' כז.

13 נ' ויסנשטרן, 'הקדושתאות למתן תורה', עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ג, עמ' 276.

14 פרנקל (לעיל הערה 10), עמ' 357.

15 השווה: ע' פליישר, 'אזהרות לר' בנימן (בן שמואל) פייטן, קבץ על יד, יא [כא] (תשמ"ה), עמ' 1-75; פליישר היה תמים דעים עם ויסנשטרן באשר למיקום ולתיארוך.

16 פרנקל (לעיל, הערה 10), עמ' כז.

17 שם, עמ' 312-313.

עכשיו הגיע הזמן להעמיד את הדבר על כנו על ידי הדפסת הסילוק כולו. לפי מיקומו בכתב היד נראה שהסילוק שייך לקדושתא של ר' יוסף טוב עלם. מאחר שבתקופת כתבי היד לא נהגו קהילות צרפת לומר סילוקים, היעדרו של הסילוק מכל כתבי היד הצרפתיים חוץ מכ"צ אינו מלמד דבר על שייכותו לקדושתא.¹⁸ הסילוק נשאר אפוא בחזקת בעלותו של ר' יוסף טוב עלם, ואולי בעתיד יוכל מחקר מקיף על כלל יצירתו של הפייטן לאשש או להפריך את שייכות הסילוק לו. מכל מקום אפילו אם אין הסילוק משל ר' יוסף טוב עלם, זהו טקסט חשוב של הפייטנות הצרפתית, והדפסתו כאן היא בגדר השלמה חשובה למחזור שבועות במהדורת פרנקל.

הפיוט עשוי קטעים קטעים בפרוזה חרוזה, הקשורים זה לזה בשרשור. כפי שכבר ציינ' ויסנשטרן, התבנית הזאת נמצאת גם בסילוק לקדושתא 'ארוכה מארץ' לר' בנימין בר שמואל,¹⁹ ואולי יש קשר כלשהו בין שני הסילוקים. תוכן הפיוט מוקדש כולו לאגדות על התורה ועל נתינתה. הפייטן פותח בהצהרה קצרה שהוא בא לשבח את הקב"ה (שורות 1–5), וממשיך בסיפור בריאת העולם; נאמר, על פי האגדה,²⁰ שהתורה קדמה לבריאה, ושהקב"ה התנה תנאי עם כל הבריאה שלא תתקיים אלא אם כן יקבלו ישראל את התורה (שורות 5–30). אחר כך מתוארים גודל פארם של הקב"ה וישראל בשעת מתן התורה (שורות 31–41), השכר המרובה שיזכו לו שומרי התורה (שורות 42–54) והפנים המרובים שהתורה נדרשת בהם (שורות 55–57). לאחר מכן הפייטן מספר באריכות, על פי המדרש והתלמוד,²¹ על אומות העולם שהקב"ה הציע להן את התורה והן סירבו לקבלה, ובאחרית הימים הוא דן איתן על סרבנותן, ובסוף הדיון מעניש אותן (שורות 58–99). בקטע הבא הפייטן מציג ניגוד בין ישראל ובין האומות המבוסס על הנאמר במדרש²² שהאומות מתענגות בתענוגות העולם הזה האסורים לישראל ומאבדות את העולם הבא, וההפך בישראל (שורות 104–134). אחר כך הפייטן ממשיך לספר סיפורים על פי אגדות בתלמוד הבבלי

18 אומנם יש להודות שבמקום אחד בכ"צ בא סילוק בסוף קדושתא שאינו שייך לה: הסילוק 'ארחץ בנקיון כפיי' לפייטן שאינו ידוע עליו אלא שמו אברהם בא שם בסוף הקדושתא הקילירית 'ארחץ בנקיות כפות'; אבל שאר הסילוקים המועתקים בכתב יד זה באמת שייכים לקדושתאות שהם מסיימים. אם באנו לפקפק בייחוסו של הסילוק 'אתן עוז למלכי' הרי נצטרך לפקפק גם בשאר הסילוקים לקדושתאותיו של ר' יוסף טוב עלם ששרדו רק בכ"צ: ליום טוב ראשון של פסח, לווישע, ול'אנק עשירייה לרום הועל', וזה פקפוק שמעולם לא העלו על דעתם לא צונץ ולא פרנקל.

19 ויסנשטרן (לעיל הערה 13), עמ' 276.

20 בראשית רבה א, ד [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 6]; בבלי, שבת פח ע"א.

21 מכילתא, בחודש ה (מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 221); בבלי, עבודה זרה ב ע"ב – ג ע"א.

22 ויקרא רבה יג, ב (מהדורת מרגליות, עמ' רעד-רעו).

הדנות במתן תורה:²³ סיפור המלאכים הרבים עם משה על נתינת התורה לבשר ודם (שורות 135–165) וסיפור החיפוש שעושה השטן בכל העולם אחר התורה, שכבר נתנה הקב"ה למשה (שורות 166–181). שני הסיפורים באים זה אחר זה כסדרם בתלמוד, אבל בשניהם יש בסילוק הוספות שאינן במקור התלמודי ולא בשום מקור אחר הידוע לי.²⁴ אחר הסיפורים האלה מתאר הפייטן את הדר יופיים ושמחתם של משה, התורה, הקב"ה וישראל בעת מתן תורה (שורות 182–209). בקטע הבא מסופר סיפור מריבת ההרים, לפי המדרש,²⁵ שכל ההרים רצו שתינתן התורה עליהם, ולבסוף ניתנה על הר סיני, הנמוך מכולם, מפני שהקב"ה אוהב את השפלים (שורות 210–223). מכאן עובר הפייטן מטבע הדברים לתאר את חיבתו לישראל הענווים, המתבטאת בין היתר במילה 'אנכי', שבה פתח את עשרת הדיברות (שורות 224–241). הקטע האחרון של הסילוק משבח את הקב"ה, השמח בנתינת התורה לישראל (שורות 242–257), עליון על הכול ומתהלל ומשתבח בפי המלאכים (258–278). בסופו מוביל הסילוק, כדרכם של סילוקים, לאמירת הקדושה, בפסוק 'קדוש קדוש קדוש'.²⁶

ראוי לציין את התייחסותו הנרחבת של הפייטן אל העמים המתקוטטים עם ישראל על קבלת התורה. כאמור הוא סיפר באריכות על אומות העולם, על סירובן לקבל את התורה ועל דיונן עם הקב"ה באחרית הימים והעונש שיינתן להן. הוא אף הצביע על הניגוד בין האומות, הנהנות מתענוגות אסורים של העולם הזה, ובין ישראל, השומרים את התורה, וסיפר על המלאכים והשטן, שהשתדלו למנוע ממשה לקבל את התורה. העיסוק הרב במתנגדים לקבלת התורה תואם להקשרו של הפייטן באירופה הנוצרית.²⁷ הקהילה היהודית חגגה את חג השבועות בכל שנה, והיהודים שמחו במועד זה על שהם נבחרו מכל העמים לקבל את התורה; ואילו העולם הנוצרי שסביבם טען שאין בכך שום זכות. הפייטן הדגיש שוב ושוב בפני קהילתו שכל מי שהתנגדו לקבלת התורה נוצחו ונענשו: אומות העולם יידונו לעתיד לבוא; המלאכים נוצחו על ידי משה ונהפכו לאוהביו; והשטן חזר בבושת פנים, בלי שעלה בידו לחטוף

23 בבלי, שבת פח ע"ב – פט ע"א.

24 בסיפור הראשון: המלאכים טוענים שאין בשר ודם יכול לקיים את התורה כולה (שורה 142); בסיפור השני: השטן מממש בחיקו של משה כדי למצוא את התורה, והתורה מתגודדת ממקום למקום בחיקו כדי שהוא לא ימצא אותה (שורות 178–181).

25 מדרש תהילים סח, ט (מהדורת בובר, דף קנט ע"ב).

26 ש' אליצור, סוד משלשי קודש: הקדושתא מראשיתה עד ימי ר' אלעזר בירבי קליר, ירושלים תשע"ט, עמ' 294.

27 השווה: א' מינץ-מנור, 'מה אתה נותן פתחון פה למינים: לפתרונו של שאלת הצנוורה בפיוטים לשבועות', תרביץ, ע (תשס"א), עמ' 637–644.

את התורה ממש. ²⁸ כאמור פרט אחד בסיפור משה והמלאכים אינו נמצא במקור התלמודי, והוא מתאים מאוד להקשר של התפלמסות סמויה עם הנצרות. בתלמוד הבבלי טוענים המלאכים שאין משה ראוי להוריד את התורה מן השמיים לארץ, מפני שהוא 'ילוד אשה' [...] בן אדם; התורה ראויה להישאר בשמיים, והמלאכים מצטטים את הפסוק 'תִּנָּה הוֹדֵךְ עַל הַשָּׁמַיִם' (תהילים ח 2). ²⁹ הפייטן הביא את הפסוק, אבל שם בפי המלאכים טענה נוספת: 'וְחֻקּוֹת דָּתָה אֵינָם יְכוּלִים לְהַחזִיקָם כְּוִלְהֶנָּה' (שורה 142), רוצה לומר שלא ראוי לתת את התורה לבני אדם מפני שאין בידם לקיימה כולה. בכל המקורות על מעמד הר סיני לא מצאתי מקבילה לטענה הזאת. אומנם יש לה מקבילה חלקית בפיוט הקלסי 'או טרם נוסדו' – התורה מסרבת להינתן לאדם הראשון ואומרת: 'לְשִׁמּוֹר אֶמְרֵי אֵינוּ יְכוּל / וְהֶעֱץ אֲשֶׁר תִּצְוֶינּוּ עָלָיו לְבִלְתִּי אֶכּוֹל / בּוֹ יוֹם יִפֹּר וַיֵּאָכֹל'. ³⁰ אבל שם מדובר באדם הראשון, ולא נאמר שבעיקרון אי אפשר לשמור את כל מצוות התורה כולן, אלא שאדם הראשון לא היה מסוגל לקיים אפילו ציווי אחד על פרי העץ, קל וחומר את התורה כולה. אפשר אולי להקביל לכך את הנאמר בברית החדשה: 'כִּי אִישׁ אֲשֶׁר יִקֶּם אֶת כָּל הַתּוֹרָה וְנִכְשַׁל בְּדִבְרֵי אֶחָד הָאֵלֶּם אֲשֶׁם בְּכָלֶם' (איגרת יעקב ב 10, בתרגום דליטש), כלומר למחזיקי התורה אי אפשר לצאת זכאים, מפני שאי אפשר לבני אדם לקיים את כל חוקותיה בלי להיכשל. טענתם של הנוצרים ניתנת בפיוטנו בפייהם של המלאכים; ואף על פי שמלאכי השרת הם, בכל זאת משה מנצחם בוויכוחו. הפייטן עשוי היה להביא סיפור זה במגמה לעודד את קהל שומעיו היהודים לשמוח בחלקם כמחזיקי התורה, ולא להתייאש בשומעם את דברי הנוצרים, שהרי כשטענו כך מלאכי השרת, ניצחם משה רבנו.

כאמור הפיוט שרד במקור אחד, ולכן מהדורתו דלהלן אינה כוללת מדור חילופי נוסחאות. במקומות מספר תוקן הטקסט על פי סברה, והתיקונים סומנו בנוסח הפנים בסוגריים מרובעים והוסברו בביאור על אתר. אותיות שקריאתן מסופקת נדפסו באות חלולה.

28 השווה הממד הפולמוסי בפיוט 'אקדמות מילין', שהגויים באים ושואלים את ישראל למה הם דבקים בקדוש ברוך הוא. ראה: פרנקל (לעיל הערה 10), עמ' 390, שורה 22–24.

29 בבלי, שבת פח ע"ב.

30 פרנקל (לעיל הערה 10), עמ' 367, שורות 45–47. מאז ימיו של צונץ מקובל במחקר לייחס את הפיוט הזה לר' יוחנן הכהן (המאה השביעית לסה"נ), אבל אין הייחוס הזה בטוח. ראה: צונץ (לעיל הערה 8), עמ' 98; 'י' יהלום, 'סדר ה' קנני בלתי נודע לשבועות', גנוז קדם, יא (תשע"ה), עמ' 70–71; אליצור (לעיל הערה 26), עמ' 45, הערה 207.

ובכן לך תעלה קדושה כי אתה קדוש ישראל ומושיע

אתן עוז למלכי וארוממנהו בתושבחות ושירות
אבשר צדקותיו בקהל רב, נפלאותיו להורות
שהוא אחד בעולם, מביט ורואה נסתרות
מושיב יחידים ביתה, מוציא אסירים בכושרות
כונן שמים בתבונה ורוקע אדמה בהדרות
5 וכל העולם כולו ברא במאמרות
ומה תלמוד, שהרי באחד יכול להבראות?
פירשו תחכמונים פקודתם כנגד עשרת הדברות
כי הללו קודם אילו נוצרות
במספר תשע מאות ותשעים וארבע דורות 10

1 אתן עוז למלכי: על פי 'ויתן עוז למלכו' (שמואל א ב 10). וארוממנהו: הצורה לפי שמות טו 2. בתושבחות: הצורה הרגילה באירופה בימי הביניים (ולא 'תשבחות'). עיין: א' ברבריאן, 'תשבחות/תושבחות: עדויות חדשות ופשרן', לשוננו עה (תשע"ג), עמ' 101–121. 2 אבשר צדקותיו בקהל רב: על פי 'בשרתי צדק בקהל רב' (תהילים מ 10). 4 מושיב וכו': תהילים סח 7. 5 כונן שמים בתבונה: משלי ג 19. ורוקע האדמה: השווה: 'רקע הארץ' (ישעיה מב 5). בהדרות: ביופי (מילת מילוי לצורך החריזה). הצורה 'בהדרות' ולא 'בהדר' אף היא לצורך החריזה. 6–7 וכל העולם [...] להבראות: על פי 'בעשרה מאמרות נברא העולם. ומה תלמוד לומר, והלא במאמר אחד יכול להבראות' (משנה, אבות, א). 8 תחכמונים: החכמים. השווה: 'ישב בשבת תחכמני' (שמואל בכג 8), ומדרשו בפסיקתא רבתי יא (מהדורת איש-שלום, דף מג ע"ב) על חוג לומדי התורה. פקודתם: מצוותם, תפקידם, של עשרת המאמרות. כנגד עשרת הדברות: על פי 'נאמרו עשרת הדברות כנגד עשרת מאמרות שבהם נברא העולם' (פסיקתא רבתי כא [מהדורת איש-שלום, דף קח ע"א]). 9 כי הללו: עשרת הדיברות. קודם אלו: המאמרות שבהם נברא העולם. אכן לפי תפיסת חז"ל כל התורה כולה קדמה לבריאת העולם, אבל בספרות הפייטנית יש התייחסות גם לקדמותם של שני לוחות הברית, שעליהם נחקקו עשרת הדיברות. עיין: י' גרנט, 'אז מלפני בראשית: דברים שקדמו לבריאת העולם: מסורות ודרכי עיצובן בפיוט הקדום על רקע מקורותיו', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ט, עמ' 181, הערה 222. 10 תשע מאות ותשעים וארבע: צ"ל: תשע מאות ושבעים וארבע, והוא על פי 'אלף דור עלו במחשבה להיבראות וכמה נמחו מהם, ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו שלר' יוסי הגלילי תתקע"ד, מה טעם, "דבר צוה לאלף דור" (תהילים קה 8) זו התורה' (בראשית רבה כח, ד [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 262–263]), שהתורה ניתנה אחר תתקע"ד דורות לפני בריאת העולם וכו' דורות מאדם ועד משה.

דומה העניין לבונה חומות בצורות
 אילמלא מבין היסוד מלמטה בגבורות
 ביניין אין מתקנים וכל אבניו ניגרות
 כן האל הקדים מראש אמרות טהורות
 15 כי בעבורם חוקות שמים וארץ נצורות
 וקודם בריות היכן נכתבו התורות
 כי עדיין לא נעבדו לקלף עורות
 אף דיו וקולמוסין לחרות
 מצינו שנחקקה התורה בשני מיני להב מדורות
 20 מאש שחורה על גבי לבנה בשורות
 והמכתב באצבע חושף יערות
 וקצת בימין שמים וארץ וכל דירות
 תנאי אחז עמהם בהסכמת דעת להתרות
 ונם: 'אם יקבלו דודים קלות וחמורות –

11 חומות בצורות: השווה למשל: 'חמתיך הגבהת והבצרות' (דברים כח 52). 12
 מבין: אולי מלשון בנייה; וכנראה צ"ל: מכין. והשווה: 'בונה את התחתונים' (בראשית
 רבה יב, יב [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 110]). 13 אבניו ניגרות: מושלכות, על פי
 'הגדרתי לגי אבניה' (מיכה א 6). 14 אמרות טהורות: תהילים יב 7. 15 חוקות שמים
 וארץ: על פי 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמת' (ירמיה לג 25),
 ונדרש על התורה בבבלי, נדרים לב ע"א. 16 היכן נכתבו התורות: כל העניין (עד
 שורה 20) לפי מדרש כונן: 'ושמא תאמר שהיתה כתובה על ספר עדיין לא נבראו בהמה
 וחיה לפשוט מהם עור לעשות גויל לכתוב עליו [...] ועל מה היתה כתובה ובמה היתה
 כתובה בא שחורה ע"ג אש לבנה' (מהדורת א' ילינק, בית המדרש, ב, לייפציג תרי"ג,
 עמ' 23). 18 לחרות: לחקוק, לכתוב. 21 חושף יערות: הקב"ה, על פי 'יחשף יערות'
 (תהילים כט 9). 22 וכעת: כנראה צ"ל: ובעת. בימין שמים וארץ: אפשר שחסרה כאן
 מילה, אולי: 'בימין' [טיפח] שמים וארץ', על פי 'ימיני טפחה שמים' (ישעיה מח 13 – אף
 שבפסוק שם נאמר שהארץ נבראה ב'די', כלומר בשמאלי). 23 תנאי: כל העניין על
 פי 'אמר חזקיה: מאי דכתיב: "משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה" (תהילים עו 9),
 אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה, אלא בתחילה יראה ולבסוף שקטה. ולמה
 יראה, כדריש לקיש, דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב: "ויהי ערב ויהי בקר יום הששי"
 (בראשית א 31), ה' [האות ה"א] יתירה למה לי, מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה
 בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין ואם לאו אני מחזיר
 אתכם לתוהו ובוהו' (בבלי, שבת פח ע"א). 24 דודים: בני ישראל. קלות וחמורות: כינוי
 למצוות. והשווה: 'ומודיעין אותו [את הגר הבא להתגייר] מקצת מצות קלות ומקצת
 מצות חמורות' (בבלי, יבמות מז ע"ב).

25 תִּיכּוֹן הַמְּלָאכָה וַיַּעֲמָדוּ לְפָנַי כָּל יִצְרֹת;
 וְאִם אֵין – לְתוֹהוּ וּבֹהוּ יִהְיוּ חוֹזְרוֹת'
 וּלְעֵת קֵץ נִתְּנָה בְּקוֹלוֹת וּלְפִידִים בּוֹעֲרוֹת
 יִרְאֶה אֶרֶץ מִתְּנַאֶה וְנִתְּמוּגָה גְּבֻעוֹת וְצוּרוֹת
 וּכְשִׁמְעִים 'נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע' שְׁקִטוֹ כּוֹלֵם מְצֻרוֹת
 30 וְכָל בָּאֵי הָעוֹלָם נִתְּיִשְׁבָּה דַּעְתָּן לְאַחֲרוֹת
 וְצוּר יִשְׂרָאֵל מִתְּפָאֵר בְּגוֹדֵל תְּפָאֲרוֹת
 וְאוֹמֵר <ר>: 'אֲשֶׁרִי הַמֶּלֶךְ שֶׁכֶּךָ לְפָנַי' בְּנִמְיֹרוֹת
 וְנַעֲלָה בְּהוֹדוֹ כְּחֶתֶן, לְדְרוֹשׁ אֲסוּרוֹת וּמִוִּתְרוֹת
 וַיִּצְוּ שְׁחָקִים מִמַּעַל לְמִשְׁרָתָיו אֲבִירֵי דְהָרוֹת
 35 וַיִּרְדּוּ לְמִטָּה מֵאָה וְשָׁשִׁים בְּסִפִּירוֹת
 וְקוֹשְׁרִים לְכָל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל שְׁתֵּים עָטְרוֹת
 וְשִׁנְיָהֶם נוֹכַח שְׁתֵּי דְבָרוֹתָם בְּעֵדֵי נִמְסָרוֹת

27 בקולות ולפידים: על פי שמות כ 14. 28 יראה ארץ: על פי 'ארץ יראה ושקטה' (תהילים עו 9), הנדרש באגדה בבבלי, שבת פח ע"א שהפייטן נסמך עליה לעיל (שורה 23). ונתמוגוגו גבעות: על פי 'וכל הגבעות תתמוגוגנה' (עמוס ט 13). וצורות: צורות ריבוי נקבית בלחץ החרוז. 29 מצרות: מהצער של חרדתם. 30 לאחרות: כנראה: לאחר, רוצה לומר שחזרו בהם. ואולי: מכאן ואילך, מלשון אחר. 31 וצור ישראל: הקב"ה. 32 ואומר אשרי המלך: לא ידוע מקור שעל פיו הקב"ה אמר כך בשעת מתן תורה; והלשון על פי 'אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך' (בבלי, ברכות ג ע"א). 33 ונעלה בהודו כחתן: הקב"ה נמשל לחתן בעת מתן תורה. השווה: "'ה' מסיני בא" (דברים לג 2), לקבל את ישראל, כחתן זה שהוא יוצא לקראת כלה' (מכילתא דר' ישמעאל, בחורש ג [מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 214]). 34 ויצו שחקים ממעל: תהילים עח 23. אבירי דהרות: על פי 'דהרות אביריו' (שופטים ה 22), וכאן משמש ככינוי למלאכים. בפייטנות של התקופה הקלסית שימש השורש דה"ר כלשון אור או קול, והוא הופיע בהקשר של המלאכים. עיין: א' שמידמן, "'דוהרי דולקים" ו"דוהר העיניים": "דהר" כלשון "אור" בפייטנות הקדומה, לשוננו, עה (תשע"ג), עמ' 37–54; לטענתו של שמידמן (בהתכתבות אישית) פייטני אירופה לא הכירו את השימוש בשורש דה"ר כלשון אור או קול, אך הם המשיכו לכנות את המלאכים בכינויים משורש זה, כנראה בשל מסורת הפייטנים שהייתה בידם. 35 מאה וששים בספירות: נראה שרוצה לומר שמספר המלאכים היה 160, ולא ברור מקורו של המספר. לפי המדרש 'בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים ריבוא של מלאכי השרת לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כתרים אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, וכיון שחטאו ישראל ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה ופירקום' (בבלי, שבת פח ע"א), ואם כן מתבקש כאן המספר 60 – ולא 160 – ריבוא (600,000). 37 נוכח שתי דברותם: כנגד שתי

וְכָל זֶמֶן הַיּוֹתֵם עִמָּם כּוֹתֵרוֹת
 לֹא נִעְנְשׂוּ בְּכָל נֶזֶק מְאוּמָה בְּעִבְרוֹת
 וְאִם מִלֵּאךְ הַמָּוֶת לֹא הִזְקִיקָם לְקִבְרוֹת 40
 וְשׁוֹכְנֵי אֶרֶץ לֹא יִכְלוּ הַתְּגָרוֹת
 וְהַתְּבוֹנֵן הַיָּאךְ וְכִמָּה שִׁילּוּם מִצּוֹת מִשְׁתַּמְרוֹת
 וּמָה כָּל הַדִּיבּוּר בְּלֶדֶד כִּכָּה מְסֻדְרוֹת
 וּמָה מַעֲשֵׂי עַל אַחַת כִּמָּה וְכִמָּה יְתִירוֹת
 שְׂאִין מִקֶּפֶחַ שֹׁכֵר בֶּרֶךְ [יִו] תִּיּו יוֹצֵר הַמְּאוּרוֹת 45
 וְגָדוֹל כּוֹחַ לִקַּח מִצּוֹת הָאֲמּוּרוֹת
 שֶׁהַתּוֹרָה מְשׁוּלָּה בְּאוֹר וְחֻקּוֹתֶיהָ דּוֹמוֹת לְגֵרוֹת
 וְהֵנָּה אֵינָה מִגִּין אֶלָּא לְשַׁעַר בְּזִהִירוֹת
 כִּךְ מִצּוֹת מִגִּינוֹת בְּעוֹלָם הַזֶּה כְּאֲבָרוֹת
 אֲבָל עֵיִסְקִי הַדֵּת בְּזֶה וְלִבָּא אֲסוּרוֹת 50
 מִגִּינָתוֹ בְּעוֹלָם הַזֶּה כְּאֲבָרוֹת
 וּמִשְׁמֶרְתּוֹ יִבְטּוֹחַ לְקֶרֶן וּלְפָרוֹת

האמרות שלהם, 'נעשה' ו'נשמע'. בעדי: כתכשיט. 38 כותרות: כתרם; המילה נמצאת בהוראה הזאת אצל משוררי ספרד. השווה שמואל הנגיד, 'עלה אלי ועזרני' שורה 13: 'אני עדי וכוותרת לרעי' (דיואן שמואל הנגיד², א, מהדורת ד' ירדן, ירושלים תשמ"ה, עמ' 195). 39 לא נענשו: על פי 'רבי יוסי אומר: על תנאי כך עמדו ישראל על הר סיני, על תנאי שלא ישלוט בהם מלאך המות, שנאמר: "אני אמרתי אלהים אתם ובני עלין כלכם" (תהילים פב 6); חבלתם מעשיכם, "אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו" (שם 7) (מכילתא דר' ישמעאל, בחודש ט [מהדורת הורוביץ–רבין, עמ' 237]). בעברות: בעברתו, חרון אפו, של הקב"ה. 41 ושוכני ארץ: השווה: "מימינו אש דת למו" (דברים לג 2) [...] דתיהם של אלו אש, שאלמלא (לא) נתנה תורה לישראל אין כל אומה ולשון יכולין לעמוד בפניהם' (בבלי, ביצה כה ע"ב). 42 והתבונן היאך וכמה: השווה: 'והי זהיר במצוה קלה כמצוה חמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצוות' (משנה, אבות ב, א). 44 על [...] יתרות: הן ראויות לתשלום יתר. 45 שאין מקפת: על פי 'אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה' (בבלי, בבא קמא לח ע"ב). בר[י]תיו בכתב היד: 'בראותיו'. 47 שהתורה משולה: על פי 'כי נר מצוה ותורה אור' (משלי י 23), ומדרשו: 'תלה הכתוב את המצוה בנר ואת התורה באור, את המצוה בנר, לומר לך: מה נר אינה מגינה אלא לפי שעה, אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה; ואת התורה באור, לומר לך: מה אור מגין לעולם, אף תורה מגינה לעולם' (בבלי סוטה כא ע"א). 48 בזהירות: בזהרה, באורו. 49 כאבירות: ככנפיים. על פי "כנפי יונה נחפה בכסף ואבירותיה בירקרק חורץ" (תהילים סח 14), מה יונה אינה ניצולת אלא בכנפיה, אף ישראל אינן ניצולין אלא במצות' (בבלי, ברכות נג ע"ב). 52 יבטוח: נראה שצ"ל: לְבִטּוֹחַ או: לְבִטָּח. לקרן ולפרות: לא

כְּאוֹר זֶה הַמִּגִּין לְכָל בְּנֵי עֲפָרוֹת
וְזֶה הוּא הַקְּפוּי אוֹת יִקְרוֹת
וּמְדִיבּוֹר אֶחָד שֶׁבְּרַאת כְּמֶה דְּרִישׁוֹת נְחָקְרוֹת 55
בְּכָל קוֹץ וְקוֹץ תִּילִי תִילִים מְבוֹאָרוֹת
לְכֵן נֵאמַר: יִתֵּן יי אוֹמֵר הַמְּבִשְׁרוֹת

אוֹמֵר הַמְּבִשְׁרוֹת // בְּצִאתוֹ מִפִּי שׁוֹכֵן מְרוֹמִים
נִתְמַלֵּא כָּל הָעוֹלָם כּוֹלוֹ מְרַקֶּחֶת בְּשָׁמִים
וְהָיָה מִחֶלֶק הַכָּל לְשִׁבְעִים לְשׁוֹנוֹת הָעַמִּים 60
וּבְאַרְבַּע קְצוֹת שֶׁלָּח לָהֶם צִירִים מוֹתָאָמִים
שֶׁלֹּא יֵאמְרוּ 'אִם הַשְּׁמִיעֲנוּ, הֵינּוּ מִסְכִּימִים'
וְהָיָה תְהִיָּה מִפְּלֶתָם בְּיוֹם מִשְׁפָּט הַיְּקוּמִים

רק לשכר בעולם הזה אלא גם לשכר מרובה בעולם הבא, על פי 'אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא' (משנה, פאה א, א). 53 עפרות: האדמה, רוצה לומר העולם. 54 הקפוי: הנגלה, והוא לשון פייטנים על פי 'לא יהיה אור, יקרות וקפאון' (זכריה יד 6), ועל פי הפסוק אולי צ"ל: אור יקרות. 55 שבראת: אולי צ"ל: שֶׁפָּרָא, שהרי לאורך כל הפיוט מדובר בקב"ה בלשון נסתר. 56 בכל קוץ וקוץ: על פי 'קְנוֹצוֹתָיו תִּלְתָּלִים' (שיר השירים ה 11), ומדרשו: "'קְנוֹצוֹתָיו תִּלְתָּלִים", אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות' (בבלי, עירובין כא ע"ב). 57 יתן ה' אוֹמֵר הַמְּבִשְׁרוֹת: על פי 'ה' יתן אמר המבשרות צבא רב' (תהילים סח 12). הפייטן דרש את הפסוק כמורה על ריבוי דרשות במילה אחת ובקוץ אחד שבאותיות התורה; ולא מצאתי לזה מקור, אך השווה למדרש שדורש מפסוק זה: 'כל דיבור ודיבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשונות' (בבלי, שבת פח ע"ב), כלומר ריבוי שפות, אך לא ריבוי דרשות. 59 נתמלא כל העולם: על פי 'כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא כל העולם כולו בשמים' (בבלי, שבת פח ע"ב). 60 והיה מחלק הכל: עיין הדרשה שהבאתי לעיל ביאור לשורה 57. 61 ובארבע קצות: על פי 'ולפיכך נתבעו אומות העולם בתורה, כדי שלא ליתן פתחון פה להם כלפי שכינה לומר אלו נתבענו כבר קיבלנו עלינו, הרי שנתבעו ולא קבלו עליהם, שנ' "ויאמר ה' מסיני בא וגו'" (דברים לג 2) (מכילתא דר' ישמעאל, בחודש ה' [מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 221]). ארבע הקצות הם ארבעת המקומות שהקב"ה הופיע בהם, שלושה מהם, סיני, שעיר ופארן, מוזכרים בדברים לג 2, ואחד, תימן, בחבקוק ג 3, וארבעתם יחד בספרי דברים שיד (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 356). 63 והיא תהיה מפלתם: כל העניין (עד שורה 104) על פי בבלי, עבודה זרה ב ע"ב – ג ע"א. היקומים: הבריות. שימוש זה נמצא כבר אצל הקלירי ב'אופד מאז לשפט היום' (רבי אלעזר בירבי קליר, פיוטים לראש השנה, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד, ירושלים תשע"ד, עמ' 294, שורה 3), והוא על פי 'את כל היקום' (בראשית 4: 1). יום המשפט הנזכר כאן הוא יום הדין הגדול לעתיד לבוא, אז מתרחש כל

- וְנוטֵל הֶקֶדֶשׁ >תּוֹרָה בְּחִיקוֹ וּמִפְרֵשׁ הַטְעָמִים
 65 וְאוֹמֵר: מִי שֶׁגִּירְסָה יָבֵא וְיִטּוֹל שָׂכָר בְּשִׁילוּמִים
 וּבִאֵין וּמִתְקַבֵּצִין בְּעִיר בּוֹכִיָּא הַמּוֹנִים לְאוּמִים
 שׁוֹאֵל מֵעַמָּהֶם: 'בְּמָה עֲסַקְתֶּם לַיְלֹת וַיָּמִים
 הָלֹא כָלְכֶם מֵאַנְתֶּם בִּי לְשִׁמוּעַ תִּנְחֹמִים'
 70 מְשִׁיבִים הֵם וְאוֹמְרִים לְפָנָיו בְּרַעַד וְאִמִּים:
 'וּמְדוּעַ לֹא כָפִיתָה עָלֵינוּ הָרִים הָרָמִים
 כְּדֶרֶךְ שְׂנַעְשָׁה לְיִשְׂרָאֵל, עִם רְחוּמִים'
 וַיִּשִּׁיב עוֹד וַאֲיָמָה לָהֶם הַצּוֹר תָּמִים
 'כָּל כֶּף לֹא הִזְקַקְתֶּם הָיֹת מוֹעֲרָמִים
 שְׂבָעָה דְּכָרִים קִיִּימוּ בְּנֵי נֹחַ הַקְדוּמִים
 75 הֵם לְבָדֶם לֹא נִתְקַיְּמוּ וְכוּלָם נִעְלָמִים –
 קֵל וְחוֹמֶר כָּל חֻקֵּי הָרָבִים וְהַעֲצוּמִים
 מוֹטֵב שְׁלֹא תִקְבְּלוּ מֵהָיֹתְכֶם אֲמַרְיִי מְעַקְמִים'
 עוֹנִים: 'וְהֵם שֶׁקִּבְּלוּהָ, הֵיכָן הָיוּ מְקִיִּימִים'
 מְשִׁיבֵם: 'אֲנִי עַד שְׂנַעְשָׁת בְּיָדְךָ הַנְּעִימִים'
 80 חוֹזְרִים: 'אֵין אָב מַעֲיֵד לִבְנוֹ בְּחוֹתָמִים'
 שׁוֹב מְדַבֵּר: 'בּוֹאוּ וְהַעֲיִדוּ, חוּג וְהַדּוּמִים'
 אוֹמֵר לְפָנָיו: 'גַּם הֵמָּה בְּגִלְלָם מוֹשְׁמִים'
 אוֹמֵר לָהֶם: 'מָכֶם יְבוֹאוּ וַיַּעֲיִדוּ בְּעַם שְׁלִימִים'
 מֵיָד יִתְּנוּ עֲדֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ אֶמֶת בְּנֵיאוּמִים
 85 צִיִּיד הָרֵאשׁוֹן מַעֲיֵד בְּאַזְרָח שְׁכִיתֵת הַצְּלָמִים

האירוע המסופר בשורות הבאות. 68 לשמוע תנחומים: לקבל את דברי התורה, שהם דברי נחמה. 72 ואימה: נראה שצ"ל: ואומר. הצור תמים: דברים לב 4. 73 כל כך [...] מוערמים: כבר הראיתם שאינכם מקיימים את שבע המצוות שנתתי לכם (וראה בשורות הבאות), ולכן לא הייתם ראויים להערמה של כפיית ההר כגיגית כשם שהוצרכו ישראל; והוא לפי האגדה 'אומרים לפניו: רבש"ע [ריבונו של עולם] כלום כפית עלינו הר כגיגית ולא קבלנוה כמו שעשית לישראל [...] אומר להם הקב"ה [...] שבע מצוות שקיבלתם היכן קיימתם?' (בבלי, עבודה זרה ב ע"ב). 81 חוג והדומים: שמיים וארץ. על פי 'חוג שמיים' (איוב כב 14), 'והארץ הדם רגלי' (ישעיה סו 1). 82 אומר: נראה שצ"ל: אומרים. בגללם מושמים: שמיים וארץ נבראו לכבוד ישראל והתורה ולכן נוגעים בדבר; והלשון על פי 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמיים וארץ לא שמת' (ירמיה לג 25), שמובא באגדה בבבלי, עבודה זרה ג ע"א. 84 יתנו עדיהם: ישעיה מג 9, שמובא באגדה שם. 85 צייד הראשון: נמרוד. באזרח: באברהם, כינוי פייטני על פי תהילים פט 1 ומדרשו

ואדומי בחלק שלא גזל באנשי דמים
 ואשת סרים בבן חוזה מאלמים אלומים
 ונבוכד נצר בנשלים לתוך גחלי רתמים
 ומדי בחמודות שהעתיר ביום שלש פעמים
 וריעי תם וישר וכל יתר החכמים 90
 מעידים בישראל שקיימו כל התורה בסיומים
 אז ידברו לפניהם ובבשות פנים נכלמים:
 'נאור, תנה לנו עכשיו ונקיימה פרישומים'
 והוא משיבם: 'מערב שבת מכינים מטעמים
 כי לולי כן הם צמים 95
 מי הקדימני ואשלם לעלותו בחדסד וברחמים.'
 ומיד נותנם לצד אחד ולבותם הומים
 מוציאם מלפניהם בפחי נפש בפנים נזעמים
 ומוכן להם טיט היוון בחמי חמים

'אתן האזרחי זה הוא אברהם' (בבלי, בבא בתרא טו ע"א). 86 ואדומי: נראה שצ"ל:
 וארמי, רוצה לומר לבן, לפי האגדה 'יבא לבן ויעיד ביעקב שלא נחשד על הגזל' (בבלי,
 עבודה זרה ג ע"א, בכל כתבי היד). בחלק: ביעקב, הנקרא 'איש חלק' (בראשית כז 11).
 באנשי דמים: על פי 'אנשי דמים ומרמה' (תהילים נה 24), ואפשר לפרשו כאן שאין
 יעקב נחשב מאותם אנשי דמים, או לחלופין שיעקב לא גזל מלבן ומבני ביתו אף שהיו
 אנשי דמים. 87 סרים: פוטיפר. בבן חוזה מאלמים: יוסף, שחלם: 'זהנה אנחנו מאלמים
 אלמים' (בראשית לו 7). 88 גחלי רתמים: כבשן האש שלתוכו הושלכו חנניה מישאל
 ועזריה, והלשון לפי תהילים קכ 4. 89 מדי: דריוש המדי. בחמודות: בדניאל, המכונה
 'איש חמודות' (דניאל י 11). שהעתיר: התפלל; על פי האגדה 'יבא דריוש ויעיד בדניאל
 שלא ביטל את התפלה' (בבלי, עבודה זרה ג ע"א). 90 וריעי תם וישר: רעיו של איוב,
 'איש תם וישר' (איוב א 1). איוב עצמו אינו נזכר כאן, לפי שאינו נזכר במקור בבבלי,
 עבודה זרה; ואולי נתפס כיהודי. עיין: מהרש"א, חידושי אגדות, עבודה זרה ג ע"א, ד"ה
 'יבא בלדד השוחי'. 91 בסיומים: לגמרי. 93 נאור: כינוי לקב"ה על פי 'נאור אתה אדיר
 מהררי טרף' (תהילים עו 5). 94 מערב שבת מכינים מטעמים: על פי 'אמר להן הקב"ה:
 שוטים שבעולם, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, מי שלא טרח בערב שבת מהיכן
 יאכל בשבת' (בבלי, עבודה זרה ג ע"א), והגמשל שצריכים להתכונן לעתיד לבוא על ידי
 קיום מצוות בעולם הזה. 96 מי הקדימני ואשלם: איוב מא 3, ורוצה לומר שמי שהקדים
 לעובדני בעולם הזה, אני אשלם לו את שכרו עכשיו ביום הדין. 97 ומיד: הפייסן מדלג
 על המשך האגדה בבבלי, עבודה זרה ג ע"א, שהקב"ה נתן לאומות העולם את מצוות
 סוכה כדי לנסותם. 99 טיט היוון: על פי 'מטיט היוון' (תהילים מ 3), ומדרשו בבבלי,
 עירובין יט ע"א שהוא אחד משמותיו של גיהנום.

- 100 ומחזיק הק' דוּש' טוֹבָה לְיִשְׂרָאֵל וּמִבְּרַכְם בְּשִׁלּוּמִים
וּמִגְדֵּל וּמִרִים קִרְנוֹתָם בְּתוֹעֵפוֹת רָאִמִּים
וּמִרְעִיף לְמוֹ דְּבִשׁ וְחִמָּאָה כְּנַחֲלִי יָמִים
לְהִתְפָּאֵר עִם נוֹשָׁע בִּי תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים
- עוֹלָמִים // הַמְתוֹקְנִים לְנַחֲלַת שְׁלֹשׁ מֵאוֹת עֶשְׂרֵה
שְׁמוֹר וְעֶרּוֹף טוֹבָם לְצַדִּיקִים נוֹצְרֵי תוֹרָה
וְהָעוֹלָם הַזֶּה אֵינוֹ כַּדֵּי שֶׁכְּנֻגָּם לְהִתְיַקֵּר
לְבִלְתִּי רְשׁוֹת לְאָדָם לַעֲשׂוֹת תַּאֲוָתוֹ וּלְגֻמְרָה
וְיֵשׁ שָׁטָן וְחִלָּאִים רָעִים וְזַעַם וְעִבְרָה
וְיִתְרוֹן הַמַּעַשׂ – זֶה אֲסוּרָה וְזוֹ מוֹתָרָה
וְלִרְשָׁעִים אֵין לוֹיֵן רֶק לְאָכּוֹל וּלְשִׁכְרָה
- 110

100 בשילומים: בתשלומים, על פי 'שנת שלומים' (ישעיה לד 8). 101 בתועפות: נראה שצ"ל: כתועפות, על פי 'אל מוציאם ממצרים כתועפת ראה לו' (במדבר כג 22). 102 דבש וחמאה כנחלי ימים: על פי 'נחלי דבש וחמאה' (איוב כ 17), ונדרש על תענוגות העולם הבא במדרש תהילים כג, ה (מהדורת בובר, דף קא ע"א). 103 נושע בה' תשועת עולמים: ישעיה מה 17. 104 המתוקנים: המיועדים. והעניין על פי 'עתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק שלוש מאות ועשרה עולמות, שנאמר: "להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא" (משלי ח 21) (משנה, ידיים ג, יב). עשרה: אולי צ"ל: ועשרה. בכתב היד כתובה האות שי"ן אחרי 'שלוש מאות' – כנראה לציין את המספר 300 בגימטריה – ועליה סימן מחיקה. 105 וערוך: ומוגש, כמו שולחן ערוך; והלשון על פי 'ערוכה בכל ושמרה' (שמואל ב כג 5). נוצרי תורה: השווה: 'נוצר תורה' (משלי כח 7). 106 והעולם הזה אינו כדאי: הלשון על פי 'שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל' (משנה, ידיים ג, ה), וכאן רוצה לומר שאין העולם כולו כדאי להתכבד ('להתייקר') לעומת העולמות שהם שכרם של לומדי התורה. 107 לבלתי רשות לאדם: דברי גנאי על העולם הזה, שכן 'אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו' (קוהלת רבה א, יג [מהדורת הירשמן, עמ' 102]). 108 ויש שטן: השווה: 'העולם הזה יש בו מלחמות וצרות ושעבוד מלכיות קשה וסטן [שטן] ומלאך המות' (מדרש ויושע נוסח א על שמות טו 18 [Midrash vaYosha: A Medieval Midrash on the Song of the Sea, ed. R. S. Mikva, Tübingen 2012, p. 244]). 109 ויתרון המעש: השווה: 'מה יתרון העושה' (קוהלת ג 9); וכאן רוצה לומר שבעולם הזה אין שום יתרון, שכר, לכל מעשה, אלא שיש מעשה אסורים ויש מותרים. 110 ולרשעים אין לוין: כל העניין (עד שורה 134) על פי "עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים" וגו' (חבקוק ג 6) [...] אפילו שבע מצוות שקיבלו עליהן בני נח כיון שלא יכלו לעמוד בהן עמדו ופרקו על ישראל. אמ' ר' תנחום בר חנילאי לרופא שנכנס לבקר שני חולים, אחד יש בו כדי לחיים ואחד אין בו כדי לחיים. זה שיש בו כדי לחיים אמ' ליה דבר פלו' ודבר פלו' לא יאכל, וזה שאין בו

שֶׁכֶּן בְּחֶלְקוֹ עַל סִין כְּהוֹגֵן וְכַשׁוּרָה
 כְּרֵאוֹת צוּר אֲנָשִׁי עוֹל סוֹרְרִים כְּפָרָה
 הַמִּמָּאֲנִים לְשִׁמוּעַ אֶת דְּבָרָיו לְעוֹבְדוֹ בְּמוֹרָא
 עֶמֶד וְהִתִּיר אוֹתָם הִיתִירָה גְמוּרָה
 115 לְהַנְחִילָם שְׁעָרֵי מוֹת וְלֵהֵב אֵשׁ בּוֹעֶרָה
 מְשַׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיוּ לוֹ שְׁנֵי בָנִים בְּכִירָה
 וְנִפְלו שְׁנֵיהֶם לְמִטָּה בְּתַחֲלוּאִים גְּדוּלִים וִיתִירָה
 בָּאוּ וְשָׂאוּ אֶת הָרוּפָאִים הִיעֲמִדוּ בְּמַהֲרָה
 מְשִׁיב הַבָּקִי: 'הָאֶחָד יִחְיֶה וְיֵצֵא לְאוֹרָה
 120 וְאֶמְנֵם הָאֶחָד יָמוּת בְּנֶפֶשׁ מָרָה –
 הָאֶכְלוּהוּ כָּל רְצוֹנוֹ, מֵאוֹמָה לוֹ מִלְחָסָרָה
 כִּי כָּל שׁוּם אֵין מוֹעִיל לוֹ לְעוֹרָה;
 אָבֵל הָלֹז הָעוֹמֵד לְתַחִי – רְפוּאָתוֹ מְכָרָה
 כֹּה יִטְעוּם וְכֹה לֹא יִטְעוּם בְּכִירָה
 125 פֶּן יִחְבֵּל גּוֹפּוֹ וְיִתְחַזַּק חֲלָיו בְּעֵבֹרָה'
 כֵּן אֱלֹהִים הִתִּיר שְׁרָץ לְאֲנָשִׁי עֲבִירָה
 בְּשִׁפְכָּר הוּא גְלוּי וְיָדוּעַ לְפָנָיו בְּחֻקִּירָה
 שְׂאִין לָהֶם תִּקְנָה לְעוֹלָמִי עַד בְּחֻזָּרָה;
 לְקֹדוּשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ נָתַן חוֹק וּגְזִירָה
 130 מִצּוֹת עֲשֵׂה וְלֹא תַעֲשֶׂה וְדָרָךְ יִשְׂרָה
 וְהוֹדִיעָם שֶׁכֶּר מִצְוָה וְעוֹנֶשׁ עֲבִירָה
 לְבַעֲבוֹר יִתְעַנְּגוּ עַל רוֹב שְׁלוֹם בְּחֵבֹרָה

כדי לחיים אמ' להם כל דבעי הבו ליה. כך אומות העולם שאינן לחיי העולם הבא "כירק
 עשב נתתי לכם את כל" (בראשית ט 3), אבל ישראל שהן לחיי העולם הבא "זאת החיה
 אשר תאכלו מכל הבהמה אשר על הארץ" (וי' יא 2) (ויקרא רבה יג, ב [מהדורת מרגליות,
 עמ' רעד–רעו]). 111 בחלקו: בעת שהקב"ה בא לחלק מנות לאומות בסיני. סין: סיני
 (לשון פייטנים). 112 אנשי עול: אומות העולם בדור מתן תורה. סוררים כפרה: על
 פי 'כפרה סררה' (הושע ד 16). 114 היתירה גמורה: היתר גמור, וצורת הנקבה לצורך
 החרוז. 115 שערי מות: על פי איוב לח 17, ורוצה לומר גיהנום. 122 כל שום: כל דבר
 שיש בעולם. 123 מכרה: מסור לו. יש במקרא מכירה ללא כסף, כגון 'חנם נמכרתם'
 (ישעיה נב 3). ואפשר שצ"ל: מהרה, השווה: 'מהרי [הגיש בוריוות] שלש סאים קמח
 סלת' (בראשית יח 6) (הצעת י' גרנט). 124 בכירה: בסעודה. 127 בשכבר: הצורה לפי
 קוהלת ב 16. 128 בחזרה: שלא יחזרו לחיים בעולם הבא. 129 לקדושים אשר בארץ:
 תהילים טז 3, ורוצה לומר עם ישראל. 132 בחבורה: בשיבתם יחד לעסוק בתורה.

כָּל כֶּךָ הִנְחִילָם עֲרוּכָה בְּכָל וְשִׁמּוּרָה
פִּיקוּדֵי יִי יִשְׂרָאֵל, מִצְוֹת יִי בְּרָה

- 135 בְּרָה // הַמּוֹקֶדֶת לְעוֹלָם שְׁנֵי אֲלָפִים שָׁנָה
יִשְׁבָּה בְּאַפְרִיזֶן וּמִשְׁחָקָת פְּנֵי שׁוֹכֵן מְעוֹנָה
וְצֶעֶת נְתִינָתָה לְאֲלָפֵי עַם מִי מָנָה
רָעָשׁוּ הָהָרִים וְנָעוּ כָּל אֱלֹזִן וּלְבוֹנָה
וְאַף צָבָא מַעַל בְּעַם קוֹדֶשׁ נִתְקַנָּה
140 וְנִתְקַבְּצוּ כִּיתוֹת כִּיתוֹת לְפָנֶי אֵל אֱמוּנָה
וְנִמּוּ: 'מָה אֶהְבֵּתִיךָ לִיתֵּן דָּת לְשׁוֹשְׁנָה
וְחוֹקוֹת דָּתָה אֵינָם יְכוֹלִים לְהַחְזִיקָם כְּוֹלֵהָנָה?
בְּבִקְשָׁה מִמֶּךָ, הוּא[ךָ] עַל הַשָּׁמַיִם תִּנָּה'

הניקוד על פי מסורת אשכנז הקדומה ועוד. עיין: א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, ב, 'ירושלים תשל"ט, עמ' 134. 133 ערוכה בכל ושמורה: כינוי לתורה על פי שמואל ב כג 5. 134 פיקודי [...] ברה: על פי 'פיקודי ה' ישרים משמחי לב, מצות ה' ברה מאירת עיניים' (תהילים יט 9). 135 שני אלפים שנה: על פי 'שקדמה לברייתו של עולם אלפים שנה, הה"ד "ואהיה שעשועים יום יום" (משלי ח 30), ויומו של הקב"ה אלף שנים, שנאמר: "כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול" (תהילים צ 4)' (בראשית רבה ח, ב [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 57]). 136 ומשחקת: על פי 'ואהיה אצלו אמן, ואהיה שעשועים יום יום, משחקת לפניו בכל עת' (משלי ח 30). 137 עם מי מנה: כינוי לעם ישראל, נפוץ בלשון הפייטנים, על פי 'מי מנה עפר יעקב' (במדבר כג 10). בכתב היד: 'עם עם מי מנה', ונראה שהסופר חזר על המילה 'עם' בטעות. 138 רעשו הרים: השווה: 'ארץ רעשה אף הרים נטפו מפני אלהים, זה סיני מפני ה' אלהי ישראל' (תהילים סח 9). 139 נתקנה: הכתיב מכוון לצורה נְתַקְנָא, רוצה לומר שהמלאכים קינאו בעם ישראל. וכל העניין (עד שורה 165) לפי האגדה 'בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה לילוד אשה בינינו' וכו' (בבלי, שבת פח ע"ב – פט ע"א). 140 ונתקבצו כיתות כיתות: השווה: 'והיו המלאכים מתקבצין כתות כתות' (בראשית רבה נו, ז [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 603, בקטע שנמצא בחילופי הנוסח לשורה 5]). אל אמונה: דברים לב 4. 141 מה אהבתך: למה אתה אוהב את כנסת ישראל ובוחר בה. לשושנה: לעם ישראל, על פי 'אני [...] שושנת העמקים' (שיר השירים ב 1). ואולי הושפע לשון הפייטן 'ליתן דת לשושנה' מלשון 'והדת נתנה בשושן' (אסתר ח 14). 142 וחוקות [...] להחזיקם: אין הטענה הזאת נמצאת בבבלי, שבת פח ע"ב – פט ע"א, אבל היא ידועה כטענת הנוצרים נגד היהדות; עיין במבוא. כולהנה: הצורה לפי מלכים א ז 37. 143 הודך: בכתב היד: 'הורך', ותיקנתי על פי הפסוק 'אשר תנה הודך על השמים' (תהילים ח 2), המובא באגדה בבבלי שבת שם: 'אמרו לפניו: חמודה גנוזה [...] אתה מבקש ליתנה לבשר ודם? "מה אנוש כי תזכרנו וכן אדם כי תפקדנו" (תהילים

- וְגַם עַל אֲבִי־סוֹכּוֹ מְלִינִים בְּרָגִינָה
 145 וְאָמְרוּ: 'מָה רֵב טוֹבָךְ בְּמַדּוּרֵי אֵשׁ עֲלִיוֹנָה
 הֲלֹא חוֹלְלֵת מְטִיפָה סְרוּחָה וּמְגֹנָה
 וְאֵיךְ מְלֹאךְ לְבָךְ בְּמָקוֹם טָהוֹר לְשִׁכְנָה?'
 וּבִקְשׁוּ לְשׁוּרְפּוֹ בְּהֶבֶל פִּיהֶם גְּוִיתוֹ לְהִסְתַּכְנָה
 אֲזַ תְּלֶה עֵינָיו לְמַעַלָּה וְנִתְנַפֵּל בְּתַחֲיִנָּה
 150 וְנִשְׁמַע קוֹלוֹ בְּשָׁמַי מַעַל וּמִיד גִּנְעָה
 וְהוֹשִׁיב לוֹ: 'אֵל תִּירָא כִּי עֲזַרְתִּיךְ לְהִשְׁעָנָה
 חֲזַק וְאָמֵץ לְבָךְ וְהַחֲזִירֶם תְּשׁוּבָה נְכוֹנָה'
 וְנִאָּחַז בְּכֶסֶף וְנוֹתֵן לוֹ מַעֲנָה בְּבִינָה
 וּפָיִן: 'אֵל תִּטְרִיחֲנִי, הַחֲזֹק יְבֹא הֵנָּה
 155 מִי בָכֶם יֵצֵא מִנוּף? וְעוֹשֶׂה תְמוֹנָה?
 אוֹ נִשְׁמָע וְחוֹרֵשׁ תִּלָּם מַעֲנָה?

ח 5, "ה' אדנינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים" (שם 2) (בבלי, שבת פח ע"ב). 144 אבי סוכו: משה, על פי דברי הימים א ד 18 והמדרש שדורשו על משה: 'אבי סוכו, זה היה אבי שלכל הנביאים שהיו סוכין ברוח הקודש' (ויקרא רבה א, ג [מהדורת מרגליות, עמ' ט]). ברגינה: בלגלוג, כמו: 'ותרגנו באהליכם' (דברים א 27). 145 מה רב טובך: תהילים לא 20; שם מופנה אל הקב"ה, וכאן נראה שמופנה באופן אירוני למשה, ואולי רוצה לומר: כמה זכית, בלי שתהיה ראוי לכך! ואולי מילת 'רב' יתרה, ונוספה על פי הפסוק. במה: לא ברור מה פירושו, ושמא זו טעות כתיבה של המילה הבאה 'במדורי'. במדורי אש עליונה: בשמיים. את הביטוי 'מדורי אש' מצאתי רק בפירוש 'לקח טוב' לר' טוביה בן אליעזר על אסתר ד 1: 'ועוד ז' מדורי אש יש בגיהנם'. 146 חוללת: נוצרת. מטיפה סרוחה: לשון משנה, אבות ג, א. 147 ואיך מלאך לבך: השווה: 'אשר מלאו לבו' (אסתר ז 5). 151 והושיב: נראה שצ"ל: והשיב. ואולי: הושיבו אצל כיסא הכבוד, להישענה. אל תירא כי עזרתך: על פי 'אל תירא אני עזרתך' (ישעיה מא 13). 153 ונאחז בכסא: לפי המשך האגדה: 'אמר לו: אחוז בכסא כבודי וחזור להן תשובה, שנאמר: "מאחז פני כסא" (איוב כו 9) (בבלי, שבת פח ע"ב). 154 תטריחני: נראה שצ"ל: תטריחוני, בפנייה למלאכים. החזק יבא הנה: משה מציע למלאכים שהחזק מקרבם יבוא להתמודד מולו. 155 מנוף: ממזרים, לשון פייטנים, על שם העיר הנזכרת בירמיה מו 19 ועוד; והעניין לפי האגדה בבבלי, שבת פח ע"ב, ורוצה לומר, אין אתם צריכים לתורה, שכתוב בה 'אני ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים', והמלאכים לא יצאו ממזרים. ועושה תמונה: אין בין המלאכים פסילים ועבודה זרה, ולכן אין הם צריכים לתורה, שאסרת את אלה. 156 או נשמע: כנגד 'לא תשא', אבל לא ברור מה רוצה לומר. לפי האגדה: 'שוב מה כתיב בה, "לא תשא", משא ומתן יש ביניכם?' (בבלי, שבת פט ע"א), רוצה לומר, אינכם נמצאים במצב שתתחייבו להישבע בשם ולבוא

- 170 חִיפֶשׁ יָם וְתִהְיוּם וְאֶבְדּוּן וְכָל פִּינָה
וַיֵּרָא וְהָנָה אֵין הַתּוֹרָה וְנִעְצַב בְּאַנִּינָה:
'וְאַחֲשָׁבָה לְדַעַת זֹאת וְרָאִיתִי וְהָנָה אֵינְנָה'
הַשִּׁיבוּהוּ: 'הִנֵּה בֶן עֶמְרָם בְּחִיקוֹ חוֹנָה'
וַיִּמְהַר לְהִלּוֹךְ שָׁמָּה וְתָהִי רֵאשׁוֹנָה וְאַחֲרוֹנָה
175 עֶמֶד וּשְׂאֵלוֹ: 'תּוֹרָה שְׁקִיבֶלְתָּהּ לְהִיכֵן יִשְׁנָה?'
הַשִּׁיבוּ: 'מִי אֲנֹכִי לְקַבֵּל דָּת הַצִּפּוֹנָה?
אֱלֹהִים הֵבִין דְּרָכָהּ וְהוּא יָדַע דִּינָה'
בְּשׁוּמְעוֹ כִּךְ גֵּשׁ וַיִּמְשְׁהוּ בְּחִיקוֹ לְהוֹצִיאָנָה
וְהִיָּתָה הַתּוֹרָה מִתְנַדְּדָת מִפָּה וּמִפָּה לְהִטְמָנָה
180 וַיַּחֲפֹשׁ וְלֹא מָצָא מְקוֹם שִׁיכָנָה
וַחֲזַר בְּבוֹשָׁתוֹ וְלֹא הוֹעִילָתוּ רַמְיָהּ וְתוֹאֲנָה
וַנִּתְעַטֵּף מִשׁוּי בְּהִדְרַת עוֹז בְּלֵב חֲתוֹנָה
וְקוּמָתוֹ וְקוּפָּה וּפְנִימִים נִשְׁתַּנָּה
וְהַתּוֹרָה דְּמָתָהּ לְכָלָה נָאָה עוֹמְדָת בְּגִנוּנָה
185 וּשְׁתִּימִים עֲשִׂירָה אֲבָנִים יְקָרוֹת מוֹקְפוֹת בְּמִלּוֹנָה

171 באנינה: בבלות, בעצבות. 172 ואחשבה לדעת זאת: תהילים עג 16. 173 בן עמרם: כך מכונה משה בבבלי, שבת פט ע"א. בחיקו חונה: הפייטן מוסיף את הפרט שהתורה נמצאת בחיקו של משה, שהוא חשוב להמשך הסיפור (שורות 178–181). 174 ותהי ראשונה ואחרונה: אולי 'ראשונה ואחרונה' כינוי לתורה, והכוונה שהתורה הייתה שם בחיקו של משה (אם כי השטן לא ראה אותה). אולי חסרה שורה מאמצע 174 ואולי רצה השטן לשלוח ידו להכות את משה ראשונה ואחרונה. 177 אלהים [...] דינה: על פי איוב כח 23 (בפסוק: 'והוא ידע את מקומה'). בדפוס הבבלי (ו'עין יעקב') אין זה תגובתו של משה אלא תגובת הארץ, כשהשטן מחפש את התורה אצלה; ובשני כתבי יד (כ"י פריז, הספרייה הלאומית 139–310/136 héb. וכ"י אוקספורד, בודליאנה Opp. Add. fol. 23) אין הפסוק נמצא כל עיקר; אבל בכ"י מינכן, ספריית המדינה הבורית hebr. 95 הוא נמצא כתגובת משה בתחילת הסיפור, שהשטן פונה למשה טרם שוטו אצל ים ומהום, ומקבל ממנו את התגובה הזאת. 178 המשך הסיפור מכאן ואילך אינו נמצא במקור בבבלי, שבת פט ע"א, ואפשר שהפייטן המציאו מדעתו. גש וימושהו: הלשון על פי 'יגש יעקב אל יצחק אביו וימשהו' (בראשית כז 22). 179 מפה ומפה: למשל יחזקאל מ 10. 180 ויחפש ולא מצא: בראשית לא 35. מקום שיכנה: המקום שתורה שוכנת, נמצאת, בו. 182 משוי: משה, שנקרא על שם שהיה משוי מן המים, לפי שמות ב 10. בלב: נראה שרוצה לומר באמצע. 184 בגנונה: בחופתה. 185 במלונה: בחופתה, שהרי התורה כאן היא ככלה. לא מצאתי מקור שהתורה הייתה בתוך חופה המכוסה בשתיים

הֵן הֵן שְׁבִטֵי יִשְׁרָאוֹן נִטְעִי גֵנָה
 וְאוֹתוֹ הַיּוֹם הָיְתָה שְׁמִיחָה גְדוֹלָה מוֹכֶנָה
 הַמֶּלֶךְ יוֹשֵׁב וְעָלָו בְּכחוֹ וּפְמָלָא מַעַל וְהַמוֹנָה
 וּבְחֻזּוֹתוֹ כִּי נִתְּפוּנוּ לְקַבֵּל דָּת מִלְמָאנָה
 וְדָצִים בְּכָל אֵיבָרִים מְאֵתִים אַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה 190
 וְהִנָּהוּ הַדְּבָר כִּי בַעֲבוּרֵם הָעוֹלָם קָנָה
 מֶשֶׁל לְמֶלֶךְ שָׂבָא בְּסַרְטִיא שֶׁל מְדִינָה
 יֵצְאוּ לְרֹאוֹתוֹ וְרָאָה בָם בְּתוֹלָה הַגּוֹנָה
 דִּיבָר: 'הַבִּיאוּהָ אַחֲרֵי וְתִכְנֵס לְחוּפָה מִתּוֹקָנָה'
 כְּשֶׁהִיא מְהַלֶּכֶת רָאָה שְׁפֹתוֹתֶיהָ וְתוֹאֵר עֵינֶיהָ 195
 וְהִנָּהוּ לְמֶלֶךְ וְלֹא יָכוֹל לְפָרוֹשׁ מִמֶּנָּה
 שְׁמַע הוּד קוֹלָהּ וְנִחְבֵּק עוֹד בְּצַבִּינָה
 כֶּךָ יִשְׂרָאֵל בְּשַׁעָה שְׁקִיבְלוּ תוֹרָה וּמִשְׁנָה
 כּוֹלָם בְּעָלֵי נוֹי וּמִרְאִיָּהֵן כְּחֻמָּה וּלְבָנָה
 וְכָל מוֹם לֹא הָיָה בָם לְהִתְעַגְגָּה 200

עשרה אבנים יקרות, ואולי זה דימוי מקורי של הפייטן, שרומז לשנים עשר השבטים (כפי שהוא מפרש בשורה הבאה). אבל השווה התיאור של החופות שעשה הקב"ה לחתונת אדם וחווה: 'גן שנטע הקב"ה בעדן לשום בתוכו י"ב חופות של אבנים טובות ומרגליות בשביל אדם' (אותיות דר' עקיבא, נוסח ב [מהדורת ש"א ורטהיימר, בתי מדרשות, ב, 'ירושלים תשי"ג, עמ' תיב]). 186 שבטי ישורון: הלשון לקוח מבלבי, יומא עג ע"ב, ונאמר שם שהמילים הללו נכתבו על האבנים היקרות שבחושן של הכהן הגדול. נטעי גנה: השווה 'נטעי כנה' בקטע 'חסל סידור פסח' שבסוף סדר ההלכות 'אלהי הרוחות' לשבת הגדול, מפרי עטו של ר' יוסף טוב עלם (סדר עבודת ישראל [מנהג פולין], מהדורת ז' בער, ברלין תרצ"ז, עמ' 718). 189 לקבל דת מלמאנה: לא למאן לקבל את התורה כמו שעשו הגויים. 190 בכל איברים מאתים ארבעים ושמונה: רוצה לומר בכל גופם, שזוהו מספר האיברים שבו לפי חז"ל. ראה: משנה, אהלות א, ח. 192 משל למלך שבא בסרטיא: לא מצאתי בספרות חז"ל מקור למשל הזה. בסרטיא: ברחוב. השווה: בבלי, שבת ו ע"א; ופירוש רש"י שם: 'סרטיא – מסילה שהולכין בה מעיר לעיר'. 195 עיניה: לפי החרוזה צ"ל: עיניה. 197 ונחבק עוד בצבינה: הוא נדבק, נמשך, לתכונתה. 198 תורה ומשנה: ישראל קיבלו בסיני גם את התורה שבכתב וגם את התורה שבעל פה. והשווה המקור המובא לעיל בביאור לשורה 249. 199 ומראיהן כחמה ולבנה: על פי 'כיון שעמדו ישראל לפני הר סיני, ואמרו "נעשה ונשמע", נתן להם הקב"ה מזיו השכינה' (תנחומא, חוקת כא [מהדורת בובר, דף נח ע"א]). 200 וכל מום לא היה בם: על פי 'שכשעמדו כולן לפני הר סיני לקבל את התורה, מגיד שלא היה בהן

- אִישׁ עוֹר אוֹ פֶּסֶחַ וְחִבּוּרָה מְשׁוֹנָה
 כּוֹלֵם שְׁלִימִים מְעוֹטְרִים רִצּוֹן כִּצְנָה
 וְכוֹלֵם יִתְפָּאֵר בָּם בְּכָל עֵת וְעוֹנָה
 'אֲשֶׁרִי אֵיוֹמְתִי, שְׁאִין כְּמוֹתָה בְּכָל בְּנֵי עוֹנָה'
 205 וּבִאֲמָרָם 'נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע' בְּכָל שִׁיר וְטַעֲנָה
 עֲרֵבָה דְּבִרְתָּם לִפְנֵי הָאֵל כֶּהֱנָה וְכַהֲנָה
 וְצִנָּה לְמוֹ שִׁיתְכַּנְסוּ בְּצֹל כַּנְפֵי הַשְּׂכִינָה
 וְהִנְחִילָם דֵּת עֵץ חַיִּים רַעֲנָנָה וְדִשְׁינָה
 תוֹרַת יִי תַמְיָמָה, עֲדוֹת יִי נֶאֱמָנָה
- 210 נֶאֱמָנָה // הוֹדִיעַ בְּשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל אֲדִיר אֲדִירִים
 וּמִפִּי הִלְכוּ לִפְיֵי אֵשׁ וְזִיקִים בּוֹעֲרִים
 לְקוֹל הַשְּׁמוּעָה קוֹבְצוּ וּבָאוּ רָאשֵׁי הָהָרִים

סומין, שנ' 'וכל העם רואים' (שמות כ 14); מגיד שלא היה בהן אלמים, שנא' 'ויענו כל העם יחדו' (שם יט 8); ומלמד שלא היה בהן חרשין, שנאמר 'כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע' (שם כד 7); ומנין שלא היה בהם חגרים, שנאמר: 'ויתיצבו בתחתית ההר' (שם יט 17); ומלמד שלא היה בהם טפשים, שנאמר: 'אתה הראת לדעת' (דברים ד 35) 'מכילתא דר ישמעאל, בחודש ט [מהדורת הורוביץ-רבין, עמ' 235]]. להתענגנה: שלא היו מעוגנים על ידי מגבלות כאלה. 201 איש עור או פסח: ויקרא כא 18. וחבורה: רוצה לומר מי שסבל מחבורה, פצע. 202 מעוטרים רצון כצנה: על פי 'כצנה רצון תעטרנו' (תהילים ה 13), ורוצה לומר שכולם מוגנים על ידי רצונו ועזרתו של הקב"ה כאילו על ידי מגן וצינה. 204 איומתי: כנסת ישראל, על פי 'אימה כנגדלות' (שיר השירים ו 4). בני עוננה: ישעיה נז 3, ורוצה לומר אנשי כישוף, וכאן – אומות העולם. השווה: 'כי הגוים האלה [...] אל מענגנים ואל קסמים ישמעו' (דברים יח 14). 205 בכל שיר: לא ידוע מקור שעל פיו ישראל אמרו את המילים 'נעשה ונשמע' בשירה ובזמרה, אבל השוו שיר השירים רבה ב יד [ד], שדורש את 'השמיעני את קולך כי קולך ערב' (שיר השירים ב 14) על אמירת 'נעשה ונשמע'. וטענה: אמירה. 206 כהנה וכהנה: שמואל ב יב 8. 208 דת עץ חיים: התורה, על פי 'עץ חיים היא' (משלי ג 18). רעננה ודשינה: על פי 'דשנים ורעננים יהיו' (תהילים צב 15). 209 תורת [...] נאמנה: על פי 'תורת ה' תמימה משיבת נפש, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי' (תהילים יט 8). אף הקטע הקודם סופו במובאה מתוך המזמור הזה; ראה לעיל בביאור לשורה 134. 210 נאמנה: כינוי לתורה, על פי תהילים יט 8. 211 מפיו הלכו לפידי אש: על פי 'מפיו לפידים יהלכו' (איוב מא 11), ושם נאמר על לווייתן. 212 קובצו ובאו ראשי ההרים: על פי 'כיון שביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, בא כרמל מאספמיא, ותבור מבית אלם [...] זה אומר נקראתי הר תבור, עלי נאה שתשרה שכינה [...] וזה אומר אני נקראתי הר הכרמל,

תָּבוֹר וְחֶרְמוֹן וְכַרְמֵל הָרָמִים וְהַנְּשָׂאִים וְכַצּוּרִים
וַיַּצְּצוּ יְחִידוֹ זֶה עִם זֶה מִתְגָּרִין
וּמִתְנַשְּׂאִים לֹאמֹר: 'בִּי יִתְּנוּ פִּיקוּדִים הַיְּשָׁרִים' 215
מִקּוֹל רֶעֶשׂ אֹפֶן נָסוּ לְמִקּוֹמָן נִגְרָרִים
מִגְעֶזֶת אֱלֹהֵי יַעֲקֹב בְּחִפְזוֹן לְבָרוּחַ מִמֶּהָרִים
וּבִפְאֵר סִינֵי הַנְּמוּךְ בְּחַר מִכָּל הַצּוּרִים
וַנַּעֲשׂוּ כֹלָם בְּעֲלֵי מוֹמִין בְּגִיעוּרִים
וְנִקְרָא חֲמִשָּׁה שְׁמוֹת כְּנֶגֶד חֲמִשָּׁה סְפָרִים 220
קְדָמוֹת, צֵן, פֶּאֶרֶן, חוֹרֵב וְסִינֵי בְּהִידוּרִים
וְעֲלִיו שְׂרֵתָהּ שְׂכִינָה בּוֹרָא כָּל יְצוּרִים
לְלִמְדָּךְ שְׂאִין הַשְּׂכִינָה שׁוֹרָה בְּגִבְהוֹת אֲבִירִים
וְאַף בְּיִשְׂרָאֵל לֹא בְּחַר מִרוֹבָם מֵאַחֲרֵים
אֲלָא מִתּוֹךְ שֶׁהֵם שְׁפֵלִים וְצַעֲרִים 225
וּבּוֹא וְהֵבֵן הַיָּאֵךְ בְּחִיבָתוֹ עֲנוּבִים וְקִשּׁוּרִים
כִּי בָעֵת פֶּתַח עֲשֻׁרֶת הַדְּבָרוֹת לֹא דִיבֵר אֲלָא בִלְשׁוֹן אֲהָבָת נְעוּרִים

עלי נאה שתשרה שכינה [...] אמר הקב"ה כבר נפסלתם לפני בגבהות שיש בכם, כולכם פסולים לפני [...] אין רצוני אלא בסיני שהוא שפל מכולכם' (מדרש תהילים סח, ט [מהדורת בובר, דף קנט ע"ב]). 213 וכצורִים: קשה, ונראה שצ"ל: ובצורִים. 215 פיקודים הישרים: על פי 'פיקודי ה' ישרים' (תהילים יט 9). 216 מקול רעש אופן: על פי 'קול רעש גדול' (יחזקאל ג 12), רוצה לומר מפני גערה שקיבלו מהמלאכים. 219 ונעשו כולם בעלי מומין: ע"פ מדרש תהילים שם (שורה 212 לעיל): 'כולכם פסולים לפני'. בגיעורים: שהקב"ה גער בהם. 220 ונקרא [...] ספרים: על פי 'ה' שמות יש לו, מדבר צין – שנצטוו ישראל עליו, מדבר קדש – שנתקדשו ישראל עליו, מדבר קדמות – שנתנה קדומה עליו, מדבר פארן – שפרו ורבו עליה ישראל, מדבר סיני – שירדה שנאה לאומות העולם עליו, ומה שמו – חורב שמו' (בבלי, שבת פט ע"א–ע"ב). לא מצאתי מקור להקבלה לחמשת חומשי התורה, ואפשר שהיא חידושו של הפייטן. 221 שכינה בורא: לא נדיר בספרות חז"ל שמדובר על השכינה בלשון זכר (הערת מ"צ פוקס). 224 לא בחר מרובם: על פי 'לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם כי אתם המעט מכל העמים' (דברים ז 7). 225 וצעירים: קטנים; אולי רוצה לומר מעטים (לפי דברים ז 7), ואולי רוצה לומר מקטינים את עצמם. 226 ענובים: קשורים, מלשון עניבה. 227 בלשון אהבת נעורים: בשפה שתבין כנסת ישראל אוהבתו, שהיא שפת מצרים. והוא על פי 'מהו "אנכי", לשון מצרי הוא. למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שנישבה בנו ועשה ימים הרבה אצל השבויין, לבש נקמה אביו והלך אצלו והביאו ובא להשיח עמו בלשונן של שבויין. כך הב"ה [הקדוש ברוך הוא], עשו ישראל במצרים כל אותן השנים ולמדו שיחתן של מצרים, כשגאלן הב"ה ובא ליתן להם את התורה ולא היו יודעים לשמוע, אמ' הקב"ה הרי אני משיח להם בלשון מצרי, אמ' הקב"ה אנכי, אנוך, כך

מִשָּׁל לְבֶן מֶלֶךְ שֶׁהָלַךְ לַיָּם בְּעֶבְרִים
 וְלָמַד שָׁם לְשׁוֹנוֹת הַיָּם וּבִשְׁפָתָיו נִצְוִים
 230 בְּשׁוּבוֹ מִסִּיחַ לֹא יוֹלְדוֹ בְּשִׁפְתּוֹ בְּבִיאוּרִים –
 אֶף כִּף יִשְׂרָאֵל כְּשִׁירָדוֹ לְאַדְמַת מִצְרַיִם
 לָמְדוּ שָׁם אוֹתוֹ לְשׁוֹן לְהַגִּילוֹ בְּאֻמִּים
 וְהָאֵל מִסִּיחָן בּוֹ בִּלְשׁוֹן בְּזִיהוּרִים
 וְעֵתָה 'אַנְכִי' תַּחֲיִלָּה בְּהוֹד גּוֹדְלוֹ לְטַהוּרִים
 235 וְהוּא מְפֹרֵשׁ בְּאוֹתָהּ שְׁעָה פִּיּוּסִין גְּמוּרִין
 וּבּוֹ בִּלְשׁוֹן נִגְלָה לְשִׁלְשֶׁת אַבּוֹת הַבְּחִירִים
 וּבּוֹ נִגְאָלוּ בְּרֵאשׁוֹנָה מִסְכָּל פֶּרֶךְ וּמְרוֹ[ר] יָם
 וּבּוֹ עֵתִידִים לְהַנְחֵל מִפִּי יוֹשֵׁב בְּמִסְתָּרִים
 וּבִנְיָה הִיכָלוֹ וְנֶאֱסָפוּ שָׁמָּה כָּל הָעֶדְרִים

פתח להם הקב"ה בלשונם, "אנכי י"י אלהיך" (פסיקתא דרב כהנא יב, כד [מהדורות מנדלבויים, עמ' 223]). 228 לים בעבריים: מְעַבְר לים. 231 ישראל כשירדו: נוסח הפנים לפי התיקון בכתב היד; הטקסט בכתב היד לפני התיקון: 'כשירדו ישראל'. 233 מסיחן: משיח להם. בזיהורים: שהוא מזהיר אותם. 235 פיוסין גמורין: לשון רך, שהוא נוח ומוכר להם כבר מאבותיהם, כמו שמפורש בשורות הבאות. 236 ובו [...] אבות: על פי 'אמר להם [יעקב אבינו]: בניי, סימן זה אני נותן לכם, בלשון "אנכי" הסיח עם זקני, "אנכי מגן לך" (בראשית טו 1), ובלשון "אנכי" הסיח עם אבי, "אנכי אלהי אברהם אביך" (שם כו 24), ובלשון "אנכי" הסיח עמי, "אנכי האל בית אל" וגו' (שם לא 13), "אנכי ארד עמך מצרימה" וגו' (שם מו 4), ואף אתם אם בא ואמר [לכם] בלשון הזה "אנכי" דעו שהוא שלכם ואם לאו כביכול אינו שלכם, כיון שבאו לפני הר סיני ופתח להם "אנכי" ידעו שהוא שלהם' (פסיקתא רבתי כא [מהדורות איש שלום, דף קה ע"ב]). 237 ובו [...] ומרוורים: כך צ"ל, ובכתב היד: 'מרומים'. ורוצה לומר משעבוד מצרים, על פי 'למען ענתו בסבלתם' (שמות א 11), 'וימררו את חייהם בעבדה קשה [...] אשר עבדו בהם בפרך' (שם 14). 238 ובו עתידים להנחל: לנחול את שכרם לעתיד לבוא בעת הגאולה, שהוא יכריז להם בלשון 'אנכי'; על פי 'אנכי אנכי הוא מנחמכם' (ישעיה נא 12), ומדרשו: 'למלך שכעס על מטרונא וטרדה והוציאה מבית פלטינ שלו. לאחר ימים ביקש להחזירה, אמרה יכפול כתובתי ואחר כך הוא מחזירני. כך א' [מר] הקב"ה לישראל בניי בסיני אמרתי לכם פעם אחת "אנכי ה' אלהיך", ובירושלם לעתיד לבא אני אומר לכם שני פעמים: "אנכי אנכי הוא מנחמכם" (פסיקתא דרב כהנא יט, ה [מהדורות מנדלבויים, עמ' 307]). 239 ונאספו שמה כל העדרים: בראשית כט 3, וכאן רוצה לומר עדרי צאן אדם של בני ישראל העולים לרגל. השווה מדרש הפסוק: ד"א "וירא והנה באר בשדה" (בראשית כט 2) זו ציון, "והנה שם שלשה עדרי צאן" (שם) אילו שלש רגלים, "כי מן הבאר היא יסקו" (שם) שמשם היו שואבין רוח הקודש, "והאבן גדולה" (שם) זו שמחת בית השואבה [...] ד"א "וירא והנה באר בשדה" זה ציון, "והנה שם שלשה עדרי צאן" אילו ג' בתי דינין [...] "כי מן הבאר היא" וגו' שמשם היו שומעין את הדין, "והאבן

וְשֵׁם אֲדִיר יִי מְקוֹם נְהָרִים וְחוֹרִים 240
שְׁמוֹ יִתְפָּאֵר לְעַד וַיִּתְרוֹמֵם לְדוֹר דּוֹרִים

לְדוֹר דּוֹרִים // אֲנִיכִירָה שְׂבָחוֹ בְּרוּחַ נִכְאָה
אֶל אֵל שְׁמַחַת גִּילִי, בְּמִקְדָּשׁוֹ נְבוּאָה
אוֹמֵר לְמִלְךָ מְכַלְכֵּל נֶפֶשׁ רְעִיבָה וְצִמְאָה
כִּי הִגְדִּיל בְּאוֹת וּמוֹפֶת וּפְלֵאָה 245
וְהַנְחִיל חֲמוּדָה מִפּוֹ רֵב לְצוֹלְעָה וְנִהְלָאָה
אוֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָה וּמַצֵּלֶת אָדָם מִתְלָאָה
וְגִילָה לָמוֹ כֹּל יְסוּדָה בְּחַזְיוֹנִי הַמְרָאָה
דִּיקְדּוּקֵי סוּפְרִים וְטַעֲמֵי סֵפֶר נְבוּאָה
וּבְשִׁמְחָה נִתֵּן לָהֶם עֵץ חַיִּים קְרוּאָה 250
שְׁאִין כֵּן בְּכָל מִידוֹת יְצִירָה וּבְרִיאָה

גדולה" זה בית דין הגדול שבלשכת הגזית, "ונאספו שמה כל העדרים" (שם 3) אילו בתי דינין שבארץ ישראל, "וגללו את האבן" (שם) שמשם היו שומעין את הדין' (בראשית רבה ע, ח [מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 806]). 240 מקום נהרים וחורים: המקדש, שמחלונותיו ('חורים') יוצא אור (נהרה, איוב ג 4). 242 ברוח נכאה: על פי משלי טו 13 (ועוד פסוקים במשלי), ורוצה לומר ברוח נמוכה, בענווה. 243 אל [...] נבואה: על פי 'ואבואה אל מזבח אלהים אל אל שמחת גילי' (תהילים מג 4). 244 נפש רעיבה: על פי תהילים קז 9. וצמאה: השווה: 'צמאה נפשי' (תהילים מב 3). 245 ופלאה: פלא, והצורה נקבית לצורך החזרו. 246 חמודה מפז רב: כינוי לתורה, על פי 'הנחמדים מזהב ומפז רב' (תהילים יט 11). לצולעה ונהלאה: כינוי לכנסת ישראל, על פי 'ושמתי את הצלעה לשארית והנהלאה לגוי עצום' (מיכה ד 7). 247 אורך ימים בימינה: משלי ג 16, ונאמר על התורה. ומצלת אדם מתלאה: על פי 'תורה, בין בעידנא דעסיק בה ובין בעידנא דלא עסיק בה, מגנא ומצלא' (התורה, בין בזמן שעוסק בה ובין בזמן שאינו עוסק בה, מגינה ומצילה את האדם; בבלי, סוטה כא ע"א). 248 למו: לישראל במעמד הר סיני. בחזיוני המראה: בנבואה; סמיכות נרדפים. 249 דיקדוקי [...] נבואה: השווה: 'מאי דכתיב: "ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" (שמות כד 12), "לחות" – אלו עשרת הדברות, "תורה" – זה מקרא, "המצוה" – זו משנה, "אשר כתבתי" – אלו נביאים וכתובים, "להורותם" – זה תלמוד; מלמד שכולם נתנו למשה מסיני' (בבלי, ברכות ה ע"א). לפי זה ניתנו למשה 'טעמי ספר נבואה', רוצה לומר דברי ספרי הנביאים, וגם תלמוד, רוצה לומר כל הדיונים והדקדוקים. והשווה: 'אלף ושבע מאות קלין וחמורין, וגזירות שוות, ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה' (בבלי, תמורה טז ע"א), ומכאן שנודעו בימי משה. 250 עץ חיים קרואה: כינוי לתורה, על פי 'עץ חיים היא' (משלי ג 18). 251 יצירה: נוסח הפנים לפי התיקון בכתב היד; הטקסט לפני התיקון הוא 'יצרה', ואחר כך נוספה יו"ד תלויה וכן נוסף ניקוד, אף שהפיוט כולו חסר ניקוד. יצירה ובריאה: רוצה לומר העולם.

מְנַהֵג אָדָם: מוֹכֵר קֶרֶקַע וּתְבוּאָה –
 מוֹכֵר עַצְ[צ]ב וְלוֹקַח שְׂמֵחַ בְּקִבְלַת הַמְצִיאָה;
 וְהַצּוֹר אֵינּוּ כֵן לְהַדְמוּת לָהּ בְּסֵאָה –
 255 נָתַן לְיִשְׂרָאֵל בְּכַבּוּדוֹ סֵם חַיִּים וּרְפוּאָה
 אֲשֶׁר לְכָל הָעוֹלָם טוֹבָה בָּאָה
 יִשְׂמַח מְאֹד בְּמַתְנָתוֹ וּפְנִים טוֹבִים הָרָאָה
 שְׁמוֹ יִתְקַדֵּשׁ נֶצַח בְּמַעֲלָה וּבְמַטָּה לְהַנְשָׂאָה
 כִּי כְבוֹדוֹ מְלֵא הַכֹּל, הִנֵּה וְהִלָּאָה
 260 וְלֹא בַמַּלְכִי אֶרֶץ הַמוֹמְתִים בְּשׂוֹאָה וּמְשׂוֹאָה –
 מֶלֶךְ יֵשׁ לוֹ טֶרֶקְלִין אֶלְף וּמֵאָה
 כְּשֶׁהוּא בָּזָה אֵינּוּ בָּנָה וְנִפְשׁוּ מִטּוּמְאָה
 וַיִּי בְּהִיכַל קֹדֶשׁוֹ וּבְשִׁמְיָם שְׂכִינָתוֹ הִחְבִּיאָה
 וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם לֹא יִכְלָלוּהוּ וְהַכֹּל בָּרָא לְמַעַנְהוּ וְנוֹתַנִּין לוֹ הוֹדָאָה
 265 תְּמִימֵי אֶרֶץ מִיִּיחָדִים שְׁמוֹ בְּשִׁירָה נָאָה
 וּמִלְאָכִים מְצַלְצָלִים לְפָנָיו בְּאִמָּה וּבִירָאָה
 וְנֶצְבִּים כִּיתוֹת כִּיתוֹת סָבִיב כְּסֹאֹ לְהַצְבִּיאָה
 וְאֵין בִּינִיָּה לֹא מְרִיבָה וְשִׁנְאָה

252 מנהג אדם וכו': על פי 'בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם; מדת בשר ודם, אדם מוכר חפץ לחבירו, מוכר עצב ולוקח שמח; אבל הקב"ה אינו כן, נתן להם תורה לישראל ושמח' (בבלי, ברכות ה' ע"א). 253 ע"צ]ב: בכתב היד: 'עשב'; ותיקנתי על פי המקור בבבלי. 254 בסאה: במידה. 255 סם חיים ורפואה: השווה: 'בא וראה, שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, אדם נותן סם לחבירו – לזה יפה ולזה קשה. אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן, נתן תורה לישראל – סם חיים לכל גופו, שנאמר ולכל בשרו מרפא' (בבלי, עירובין נד' ע"א). 260 במלכי: נראה שצ"ל: כמלכי. בשואה ומשואה: על פי איוב ל' 3. 261–262 מלך [...] אינו בזה: על פי 'מלך בשר ודם כשהן נכנסין לטרקלין, אינו רואה מה בקיטון, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו, הודו על ארץ ושמים, צופה ומביט בכל באי העולם, ואין העין שולטת בו' (מדרש תהילים יא, ג [מהדורת בובר, דף נ' ע"א]). 263 וה' בהיכל קדשו: חבקוק ב' 2; לפי קצת מנהגים בפסוק זה מתחילה ההפטרה של יום שני של שבועות. החביאה: החביא את שכינתו; על פי 'שם חביון עזה' (חבקוק ג' 4). ואולי יש לנקד החביאה, בה"א נחה, ורוצה לומר שהיא נחבאת. 264 ושמי השמים לא יכללוהו: דברי הימים ב' 5. והכל ברא למענהו: על פי 'כל פעל ה' למענהו' (משלי טו 4). 265 תמימי ארץ: ישראל; לא מצאתי מקור לכינוי הזה, אך ברור למי הכוונה. 267 להצביאה: להתאסף בהמון. 268 ואין [...] ושנאה: על פי 'שאין בהן לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות' (ויקרא רבה ט, ט [מהדורת מרגליות, עמ' קפט]).

וְעַלֵּיהֶם מוֹרָא רַבָּם נוֹשָׂא עוֹן וְחַטָּאָה
 וְדוֹמָמִים עַד יִשְׁרֹוּ וּפּוֹזְרִים בְּכָל פֶּאֶה 270
 וְנִקְדַּשׁ תַּחֲלִילָה בְּקֹהֶל חֲסִידִים גּוֹמְרֵי הוֹדָאָה
 הַמְקַלְסִין בְּצִיפְצוֹף עָרַב מְצוּף דְּבֶשׁ וְחֻמָּאָה
 וְעֵת תַּפְלָה בְּנִי תִקְרַב וְתִבּוֹאָה
 סַנְדְּלָפוֹן [ע] וְשָׂה אוֹתָהּ עֲטָרָה מוֹפְלָאָה
 וּמִשְׁבִּיעָה עֲלוֹת בְּרָאשׁ אָ[ד] וְהוֹלֶכֶת וְדָאָה 275
 וּבִשְׁעָה שְׁעֵטְרָה מִיד שׁוֹר הַפָּנִים יוֹצֵאָה
 רוֹעֲשִׁים הַמוֹנִי מַעַל לְהַעֲרִיץ לְבַעַל קִנְיָה
 וּמְקִדִּישִׁים בְּשִׁילּוּשׁ קְדוּשׁוֹת לְצוּר גָּאָה גָּאָה
 כְּפֻתּוֹב: וְקָרָא זֶה אֵל זֶה וְאָמַר קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ

גבריאל וסרמן, החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים,

ירושלים 9190501

gavrielwasserman@gmail.com

269 נושא עון וחטאה: על פי 'נשא עון ופשע וחטאה' (שמות לד 7). 270 ודוממים עד
 ישירו: השווה הדרשה על 'חשמל': 'תנא עתים חשות עתים ממללות, בשעה שהדיבור
 יוצא מפי הקב"ה חשות ובשעה שאין הדיבור יוצא מפי הקב"ה ממללות' (בבלי, חגיגה
 יג ע"ב). ופוזרים: נפזרים. 271 ונקדש תחילה בקהל חסידים: על פי 'אין מלאכי השרת
 אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה' (בבלי, חולין צא ע"ב). 272 בציפצוף
 ערב מצוף: הפייטן משחק בצלילים הדומים של 'צוף' (דבש) ו'צפצוף' (דיבור).
 273 תפלה: נראה שצ"ל: תפלת. 274 סנדלפון: כמסופר כמה פעמים בספרות ההיכלות,
 למשל בספר 'מעין חכמה', 'משביע סנדלפון את הכתר שמכתירין מקומו של הב"ה
 בקדושות ועולה הכתר מעצמו ויושב בראש אדוניו' (מהדורת א' ילינק, בית המדרש,
 א, לייפציג תרי"ג, עמ' 59). ולעניין עשיית הכתר מתוך תפילותיהם של ישראל השווה
 הקלירי בקדושתא 'את חיל יום פקודה': 'יקבלו תפילות מלכות באות / ויתנום בראש
 אלהי הצבאות / ככתר ונזר בראשו להראות' (רבי אלעזר בירבי קליר, פיוטים לראש
 השנה, מהדורת ש' אליצור ומ' רנד, ירושלים תשע"ד, עמ' 252, שורות 554–556,
 וראה הספרות המובאת בפירוש שם). [ע] ושה: בכתב היד: 'ושה', ותיקנתי על פי
 ההיגיון. 275 א[ד]ון: בכתב היד: 'ארון'; ותיקנתי על פי המקור בספרות ההיכלות
 הנזכר לעיל בביאור לטור הקודם. ודאה: טסה. 276 שר הפנים: כינוי למלאך גדול,
 בדרך כלל מטטרון אך כאן סנדלפון. 277 לבעל קנאה: לקב"ה, הנקרא 'אל קנא' (למשל
 שמות כ 5). 278 גאה גאה: שמות טו 1.

תקציר

'אתן עוז למלכי': הסילוק האבוד מן הקדושתא לשבועות 'אמרות ה' אמרות טהורות' לר' יוסף טוב עלם

גבריאל וסרמן

המאמר מציג מהדורה מדעית של הסילוק 'אתן עוז למלכי', שהגיע לידינו בכתב יד צרפתי אחד בסוף הקדושתא לשבועות 'אמרות ה' אמרות טהורות' לר' יוסף טוב עלם. הפיוט עוסק בסיפורי מתן תורה ובגורמים המתנגדים לקבלתה ולקיומה. זו היא ההדפסה הראשונה של הפיוט. הביאור המצורף מציין את מקורות הפיוט במקרא ובספרות חז"ל, ומפרש את ביטוייו הסתומים.

גבריאל וסרמן, החוג לספרות עברית, האוניברסיטה העברית בירושלים, הר הצופים, ירושלים 9190501
gavrielwasserman@gmail.com

ABSTRACT

THE LOST *SILLUQ* FROM THE *QEDUSHTA*
'IMEROT ADONAI' BY JOSEPH TOV-'ELEM

Gabriel Wasserman

The article presents a critical edition of the *Silluq* 'Etten 'Oz Lemalki', which is found in a French manuscript at the end of the *qedushta* 'Imerot Adonai' by R. Joseph Tov-'Elem. The poem deals with stories about the giving of the Torah, and the various forces that opposed its reception and observance. This is the first publication of the poem. The accompanying commentary indicates the poem's sources in Biblical and Rabbinic literature, and explains its opaque expressions.